

KRISTJÁN HRAFN GUÐMUNDSSON

„Þú ferðast gegnum dimman kynjaskóg af blekkingum“

Um hinseginleika og samkynja langanir
í ljóðum Steins Steinarrs¹

1. Inngangur

„Margar myndanna og einstök erindi virðast bjóða lesandanum upp á tákn-
rænan lestur, en það hefur reynst túlkendum kvæðisins erfitt að sættast á eina
ákveðna túlkun,“ segir í nýlegri bók um íslenska bókmenntasögu þar sem ljóðið
„Tíminn og vatnið“ eftir Stein Steinarr er til umfjöllunar.² Þessi orð mætti hafa
um mun fleiri ljóð skáldsins. Að fá lesendur til að sættast á ákveðna túlkun kvæð-
anna í fyrstu bók höfundarins, *Rauður loginn brann* (1934), hefur verið fremur auð-
sótt því hún hefur fyrst og síðast verið lesin sem eins konar pólitískt heróp fulltrúa
öreigastéttarinnar í formi ljóðabókar. Það var viðbúið því bókinn hefist á kvæðinu
„Öreiga-æska“ þar sem upphafslínurnar eru „Ég heilsa’ yður, öreiga-æska, /
með öreigans heróp á tungu“.³ En eftir fyrstu bókina fóru óræðari ljóð að taka

¹ Greinin er unnin upp úr meistara ritgerð minni í MA-námi í íslenskum bókmenntum
við Háskóla Íslands. Ritgerðinni var skilað vorið 2023 og ber hún sama titil og greinin.
Leiðbeinanda mínum, Ástu Kristínu Benediktsdóttur lektor, þakka ég kærlega fyrir
gagnrýninn lestur og ábendingar á vinnslutíma bæði ritgerðar og greinar. Nafnlausir
ritrýnar *Ritsins* fá einnig þakkir fyrir gagnlegar athugasemdir.

² Jón Yngvi Jóhannsson er höfundur kaflans, með yfirskriftinni „Alþjóðlegar bókmenntir frá
Íslandi“, þaðan sem tilvitnunin er tekin. Sjá í *Íslenskar bókmenntir: Saga og samhengi – seinni hluti*,
höfundar Sveinn Yngvi Egilsson, Jón Yngvi Jóhannsson og Ásta Kristín Benediktsdóttir,
Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2021, bls. 527–653, hér bls. 591.

³ Steinn Steinarr. *Ljóðasafn*, Reykjavík: Vaka-Helgafell, 2008, bls. 33. Ljóð Steins tóku
ekki breytingum frá því þau birtust í fyrstu útgáfum bóka hans og fram að útgáfu
framangreinds ljóðasafns, að frátöldu *Tímanum og vatninu*. Greinarhöfundur hefur skoðað
frumútgáfunar til að ganga úr skugga um þetta. Í greininni verður því vísað til þessa
aukins heildarsafns ljóða Steins þegar um er að ræða beinar tilvitnanir. Hér eftir verður

sífelld meira pláss í verkum Steins, skáldskapurinn að verða heimspekilegri og myrkari og tilvistarkreppa ljóðmælanda þræddi sinn rauða þráð víða um síður seinni bóka hans.

Rót þessarar tilvistarkreppu hefur einatt verið tengd bakgrunni Steins, manns sem kominn var af fátæku fólki vestur á fjörðum og þurfti mestalla tíð að treysta talsvert á aðra við að halda sér á réttum fjárhagslegum kili í lífsins ólgusjó.⁴ Það er ekki sérislenskt fyrirbæri að hengja pólitískan merkimiða á módernískan skáldskap og höfunda slíkra verka. Samhliða uppgangi módernismans í bókmenntum Vesturlanda þróuðust tvö pólitísk hugmyndakerfi, kommúnismi og fasismi. Heimsmynd manna breyttist með fyrri heimsstyrjöldinni sem háð var 1914–1918; eftir hana var veröldin viðsjárverðari staður en hún hafði áður verið. Michael Tratner hefur fjallað um, í samhengi við þessa sögulegu atburði, hvernig enginn hörgull var á heimsendalegum ímyndum í mörgum módernískum textum, þar á meðal eru ljóðabálkurinn *The Waste Land* (ísl. *Eyðilandið*) eftir T.S. Eliot og ljóðið „The Second Coming“ eftir W.B. Yeats. Þetta varð til þess að skáld og rithöfundar hvers verks voru skilgreind framúrstefnuleg á fyrstu áratugum tuttugustu aldar, ekki síst á millistríðsárunum, voru nánast sjálfkrafa lesin í samhengi við þróunina sem var að eiga sér stað í stjórnmálum beggja megin Atlantsála. Pólitískur lestur skáldverka var því að einhverju leyti eðlilegur en getur að sama skapi haft takmarkandi áhrif á túlkun og valdið því að aðrir og ekki síður áhugaverðir þættir þeirra falla í skuggann.

Í þessari grein verður höfundarverk Steins Steinarrs, að frátöldu *Tímanum og vatninu*,⁵ skoðað í slíku ljósi og kannað hvort hinn rauði túlkunarramma hafi haft meiri áhrif á en tilefni er til hvaða augum bókmenntafræðingar og aðrir lesendur hafa litið skáldskap hans allt frá upphafi.⁶ Einkum verður hugað að

---

ljóðasafnið skammstafað *SSLs* í tilvísunum með blaðsíðutali strax á eftir (dæmi: *SSLs* 33). Til að meginmálið sé svolítið læsilegra verður ekki vísað á slíkan hátt með neðanmálgrein í hvert einasta sinn sem vitnað er einungis í staka ljóðlínu eða hluta af línu, enda sé alveg ljóst hvaða ljóð er til umfjöllunar í hvert sinn.

⁴ Í ævisögu Steins sem Gylfi Gröndal skrifaði og kom út í tveimur bindum má víða finna frásagnir sem styðja þessa fullyrðingu. Til dæmis fékk Steinn að gista í sex vikur á gólfi herbergis sem Ágúst Vigfússon, félagi hans á kreppuárunum, var með á leigu (bls. 232–233) og vinur Steins, Theódór Friðriksson, veitti honum húsaskjól ýmist gegn lágrri greiðslu eða engri (bls. 232 og 254). Sjá Gylfi Gröndal, *Steinn Steinarr. Leit að ævi skálds, fyrri bindi*, Reykjavík: JPV útgáfa, 2000.

⁵ Sökum skorts á rými verður bálkurinn *Tíminn og vatnið* (1948, með viðbótum 1956) ræddur sérstaklega út frá umræddum vinkli í annarri grein eftir mig, sem verður væntanlega birt á næsta ári.

⁶ Ástæða þess að greinarhöfundur hóf að skoða ljóð Steins í þessu ljósi er sú að snemma árs 2022 vann ég að því, ásamt nokkrum öðrum MA-nemum við íslenskudeild Háskóla

einkennum á skáldskap Steins á borð við vonleysi, óræðar hugsanir og vanga-veltur um tilgangssleysi út frá fagurfræði módernisma og hinsegin fræðum. Hinsegin skáldverk eiga nefnilega ýmislegt sammerkt með módernískum skáldskap og þeirrar athyglisverðu staðreyndar skal einnig getið að oftast er kyn viðfanga óljóst í kvæðum Steins sem fjalla á einn eða annan hátt um ást eða þrá. Umfjöllunin hér á eftir tekur meðal annars mið af rannsóknum Heather Love og Noreen Giffney og hinsegin lestri á textum þar sem þöggun og leyndarhyggja er gjarnan áberandi.

2. *Sjálfsmynd, jaðar og einkaskjöl*

2.1 Hinsegin, óhefðbundið, skjön

Í inngangsgrein að öðru hefti *Ritsins* 2017, sem fjallaði um hinsegin fræði og rannsóknir, segja Ásta Kristín Benediktsdóttir og Rannveig Sverrisdóttir að flókið sé að festa hendur á hugtakinu *hinsegin* (e. *queer*). Hin róttæka og afbyggjandi merking þess feli „í sér andstæðu sína og allt það sem það er ekki; hinsegin er það sem er ekki talið venjulegt, eðlilegt eða hefðbundið, sér í lagi hvað varðar kyn og kynverund, í því samhengi sem um er að ræða hverju sinni.“⁷ Þær segja hinsegin þannig vera greinandi hugtak því það beini sjónum að samfélagi og menningu, valdaformgerðum og normum.⁸ Ásta og Rannveig benda á að hinsegin sé einnig notað sem sjálfsmyndarhugtak og oft sem yfirhugtak eða regnhlíf yfir ýmsa hópa fólks: samkynhneigða, tvíkynhneigða, trans fólk, pankynhneigða, intersex fólk og fleiri.⁹

Íslands, að lesa í gegnum dagblöð og tímarit sem gefin voru út hér á landi á tímabilinu 1940–60 til að athuga hvort einkenni hinseginleika mætti greina í ljóðum, smá- og örsögum sem þar voru birt. Ásta Kristín Benediktsdóttir lektor hafði umsjón með verkefninu og þegar ég hafði hnotið um fjögur ljóð Steins sem höfðu einkenni hinseginleika, og birtust fyrst í tímaritum snemma á 5. áratugnum, varð úr að ég gerði slíka rannsókn á öllum ljóðabókum höfundarins að viðfangsefni meistararitgerðar minnar.

⁷ Ásta Kristín Benediktsdóttir og Rannveig Sverrisdóttir, „Að hinsegin heiminn“, *Ritið* 2/2017, bls. 3–12, hér bls. 3–4.

⁸ Í þessu samhengi vitna þær til greinar Hafðísar Erlu Hafsteinsdóttur um hinsegin sagnfræði, sjá „„Forsenda fyrir betra lífi“? Tilraun til skilgreiningar á hinsegin sögu“, *Svo veistu að þú varst ekki hér: Hinsegin sagnfræði og hinsegin saga á Íslandi*, ritstjórar Íris Ellenberger, Ásta Kristín Benediktsdóttir og Hafðís Erla Hafsteinsdóttir, Reykjavík: Sögufélag, 2017, bls. 21–58.

⁹ Ásta og Rannveig benda á ágætt yfirlit yfir notkun og skilgreiningar á hugtakinu *queer* í Nikki Sullivan, *A Critical Introduction to Queer Theory*, Edinborg: Edinburgh, University Press, 2003, bls. 37–56. Áður en lengra er haldið er rétt að nefna að í þessari grein er yfirleitt notað hugtakið *kyn* þegar átt er við bæði *kyn* og *kyngerði*. Á vefsíðunni Otila.is, sem inniheldur umfjöllun um hugtök sem tengjast hinseginleika, segir að þessi háttur tíðkist „í almennu talmáli hérlendis“. (Sjá „Kynverund“, *Hinsegin frá Ö til A*, sótt 29. nóvember

Grein sem Geir Svansson skrifaði fyrir aldarfjórðungi markaði þáttaskil í umfjöllun um hinsegin bókmenntir og í raun hinsegin fræði almennt á Íslandi.¹⁰ Þar kemur fram að um árabíl hafi í háskólum enskumælandi landa farið fram rannsóknir á samkynhneigð og samfélagslegum birtingarmyndum hennar og að á þeim vettvangi hafi „lesbíu/hommarannsóknir“ (e. *gay/lesbian studies*) og hinsegin fræði (e. *queer theory*) skarast. Geir bætir við að markmið þessara tveggja fræðigreina séu þó „að sumu leyti ólík og markhópar hugsanlega einnig. Hinsegin fræði eru mun víðtækari og ná ekki eingöngu yfir homma og lesbíur heldur alla „hinsegin“, það er, þá sem falla ekki að gagnkynhneigðu normi.“¹¹ Meginmunurinn liggir í því að fyrrnefndu rannsóknirnar miði „að því að finna og móta (stöðuga) samkynhneigða sjálfsmynd til mótvægis þeirri gagnkynhneigðu,“ segir Geir, og bætir við:

Hinsegin fræði hafa aftur á móti að markmiði að grafa undan sjálfsmyndarhugtakinu og kyngervum með því að benda á innri óstöðugleika hugtakanna. Fyrsta skrefið í þá átt er að afhjúpa þá gagnkynhneigðu hugmyndafræði sem gegnsýrir öll svið menningar og fellir allt að sínu normi en útilokar það sem er öðruvísi.¹²

Enn fremur bendir Geir á að „fræðin“ séu þó ekki skýrt afmörkuð og vitnar meðal annars til þekkrar greinar Lauren Berlants og Michael Warners frá miðjum tíunda áratugnum.¹³ Hann veltir svo fyrir sér hugtakinu *queer* í íslensku þýðingu, „hinsegin“, og sagnorðsmýndinni *queering*. Bein þýðing gæti verið „að setja á skjön“ en í þessu samhengi merki sögnin að „losa undan gagnkynhneigðu forræði“, eða hinu gagnkynhneigða normi.¹⁴

Í þessari grein verða ljóð Steins ekki greind með það að markmiði að rýna í sjálfsmynd höfundarins eða skera úr um kynhneigð hans, heldur verður hin-

---

2023 af <https://otila.is/grunnurinn/kynverund/>.

¹⁰ Sama má segja um grein Dagnýjar Kristjánsdóttur sem birtist ári á eftir grein Geirs, sjá „Skápur, skápur herm þú mér ...“, *Undirstraumar. Greinar og fyrirlestrar*, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1999, bls. 290–296.

¹¹ Geir Svansson, „Ósegjanleg ást. Hinsegin sögur og hinsegin fræði í íslensku samhengi“, *Skárnir* haust/1998, bls. 476–527, hér bls. 480.

¹² Sjá sama stað.

¹³ Berlant, Lauren og Michael Warner, „Hvað kenna hinsegin fræði okkur um x?“, þýðandi María Helga Guðmundsdóttir, *Ritið* 2/2017, bls. 167–178.

¹⁴ Það sé, nánar tiltekið, gert „með því að sýna fram á að tiltekið (gagnkynhneigt) viðfang er *ávallt þegar* afbyggt, þ.e. „hinsegin“, öðruvísi en það „á“ að vera, en ekki með heilsteypit „rétt“ eðli. Sama heimild, bls. 481.

segin-hugtakið notað í greinandi tilgangi og með hliðsjón af því samfélagi og menningu sem Steinn hverfist í á Íslandi á fyrri hluta tuttugustu aldar. Fagurfræði Steins var jafnvel enn óhefðbundnari en hingað til hefur verið talið; hann setur viðfangsefni sín á skjön, svo skírskotað sé til umfjöllunar Geirs Svanssonar. Viðfangsefnin, eða kannski öllu heldur orðræða ljóðanna – nema hvort tveggja sé – falla einatt ekki að hinu gagnkynhneigðu normi, eins og hér verður leitast eftir að sýna fram á.

En fyrst verðum við að hverfa aðeins aftur í tímann og horfa víðar yfir sviðið, eins og gert verður í næstu tveimur köflum, til að átta okkur á samhenginu sem skáldskapur Steins verður til í.

2.2 Ómagablóm að vestan - og ástin

Fátækt markar manneskjur á ýmsan máta og er Steinn þar sannarlega ekki undantekning en hann var fluttur hreppaflutningum vestur í Dalasýslu ásamt foreldrum sínum og systkinum. Skáldskapur hans framan af ferlinum ber ákaflega sterk merki bakgrunnins, sósíalískt viðhorf um lífvænlegri kjör fyrir þau sem eru af lægri stéttum ómar víða í ljóðum hans. Um miðjan fjórða áratuginn myndaði Steinn síðan, ásamt Halldóri Laxness, Jóhannesi úr Kötlum, Kristni E. Andrésyni og fleirum, félagsskapinn Félag byltingarsinnaðra rithöfunda sem gaf út ársritið *Rauða penna* á árunum 1935–1938.

Í Unuhúsi kynntist Steinn myndlistarkonunum Louisu Matthíasdóttur og Nínu Tryggvadóttur eftir að þær komu heim frá námi í París árið 1939 og áður en þær héldu til Bandaríkjanna á stríðsárunum. Lengi gengu sögur um gagnkvæma ást milli Steins og Louisu og hefur sem dæmi rithöfundurinn Sigurður A. Magnússon fullyrt að „Tíminn og vatnið“ og ljóðin „Ég leita þín“, „Lát huggast barn“, „Myndlaus“ og „Utan hringsins“ úr bókinni *Ferð án fyrirheits* (1942) hafi Steinn ort til hennar. Á sama stað birtir Sigurður þau ummæli náfrænku Louisu, Unnar Bjarnadóttur, að hafi „Steinn einhverntíma á þessum árum verið hrifinn af konu, þá var það Úlla [gælunafn Louisu].“¹⁵ Eina ástarsambandið sem Steinn átti í opinberlega var við Ásthildi Kristínu Björnsdóttur (1917–1998). Þeirra kynni hófust 1938 en leiðir skildu ekki löngu síðar. Árið 1946 tóku þau aftur saman, giftust tveimur árum seinna og fylgdust að upp frá því, eða fram að andláti Steins 1958. Samferðafólki þeirra hjóna bar flestu saman um að Ásthildur hafi verið lesin, smekkvís og ráðagóð sem Steinn hafi notið góðs af. Einn vinur þeirra, skáldið Jóhann Pétursson, sagði í viðtali við ævisagnaritara Steins löngu síðar að „sumum þætti hjónaband þeirra skrýtið“ án þess að útlista það nánar.¹⁶

¹⁵ *Louisa Matthíasdóttir*, ritstjóri Jed Perl, Reykjavík: Nesútgáfan, 1999, bls. 188.

¹⁶ Gylfi Gröndal, *Steinn Steinnar. Leit að ævi skálds, seinna bindi*, Reykjavík: JPV útgáfa, 2001,

Af lestri ýmissa texta og frásagna af lífi og amstri þeirra tveggja verður manni ljóst að það hafi hvílt mun þyngra á herðum Ásthildar en Steins að láta enda ná saman í heimilisbókhalduinu.¹⁷ Gylfi Gröndal segir hana hafa veitt skáldinu „það skjól í lífinu sem hann þarfaðist“¹⁸. Hann hefur einnig eftir Jóni úr Vör að á skrifstofu þess síðarnefnda hafi Steinn fengið að hringja endurgjaldslaut á stríðsárunum, um leið og hann kom í kaffi og fékk álit Jóns á kveðskap sínum. „Það leyndi sér ekki að hann var oft að tala við konur úti í bæ, og mér var hlátur í huga þegar ég heyrði hve slyngur hann var að skjalla þær og ögra þeim á víxl,“ segir Jón og að sögn Gylfa, ævisagnaritara Steins, dró Jón þá ályktun af þessum símtölum að Steinn væri talsvert upp á kvenhöndina. Gylfi bætir hins vegar við: „Konur, sem þekktu Stein á stríðsárunum, fullyrða aftur á móti að hann hafi ekki verið neinn kvennamaður; hins vegar hafi hann haft gaman af að látast vera það.“¹⁹ Í umræddri ævisögu skáldsins er haft eftir Ásthildi sjálfri að þau hafi verið heilluð hvort af öðru frá því þau Steinn hittust fyrst árið 1938 og verið þá saman öllum stundum, áður en leiðir skildu eins og áður var nefnt.²⁰

2.3 Borg án samkynhneigðar?

Steinn umgekkst bóhema og skáld, útgefendur og myndlistarmenn, valdafólk í menningarlífinu og valdalaust fólk á jaðrinum. Listamenn sem ná máli með verkum sínum eiga það gjarnan sammerkt að vera manneskjur sem seint verður sagt að séu tilfinningasljóar. Og að ætla fólki með listræna taug að vera ónæmt fyrir líðan annarra sem það jafnvel hittir daglega á löngu úmabili væri ekki ósvipað því að vera undrandi ef barn ber harm í brjósti vegna aðskilnaðar við föður og móður. Tiltekin æviatriði og meðal annars samskipti við rithöfundinn Elías Mar, sem var tvíkynhneigður, verða nefnd til sögunnar hér á eftir. Að því sögðu skal tekið fram að engar heimildir benda til þess að Steinn hafi haft samkynja langanir. Enda má leiða líkur að því að samvistir og samræður í árafjöld við Elías Mar og fleiri, sem höfðu sannarlega slíkar langanir, hafi frekar haft áhrif en hitt á skáldskap Steins.

Að látast vera annað en maður er, hvort sem er meðvitað eða ómeðvitað er nokkuð sem fólk í jaðarsettum hópum kannast flestallt við. Heather Love

---

bls. 87.

¹⁷ Jón úr Vör segir til að mynda að eftir að Steinn hafi hafð sambúð með Ásthildi hafi honum verið „borgið [...] Segja má að hann hafi verið undir hennar verndarvæng í veraldlegu tilliti. Hún dáðist mjög að honum alla tíð, bókstaflega dýrkaði hann.“ Sama heimild, bls. 325.

¹⁸ Sama heimild, bls. 237.

¹⁹ Sama heimild, bls. 310.

²⁰ Gylfi Gröndal, *Steinn Steinarr. Leit að ævi skálds, fyrra bindi*, bls. 241.

heldur því fram í grein árið 2009 að vegna þess hve hugtakið hinsegin er nátengt hugtakinu jaðar (e. *margin*) eigi það, og það sem Love kallar „utangarðsglamúr“ hinseginleikans, samhljóm með vaxandi útleið og firringu sem birtist gjarnan í módernískum skáldverkum. Aukinheldur hafi klassíska tímabilið í fagurfræði módernismans, á fyrstu áratugum tuttugustu aldar, skarast við tímann þegar eru að verða til nútímahugmyndir um kynhneigð og sjálfsmynd – og skiptinguna í gagn- og samkynhneigð – sem átti eftir að gegnsýra alla vestræna menningu þegar leið á tuttugustu öld. Segja megi því að þar sé söguleg tenging milli módernisma og jaðarsettrar kynhneigðar.²¹

Í nýlegri grein bendir Ásta Kristín Benediktsdóttir á að nota megi hugtakið hinsegin módernismi um skáldsöguna *Vefarann mikla frá Kasmír* (1927) eftir Halldór Laxness og allar þrjár skáldsögur Elíasar Marar frá síðari hluta fimmta áratugarins; *Eftir örstuttan leik* (1946), *Man ég þig löngum* (1949) og *Vöggvísu* (1950). Í þeim öllum séu í forgrunni karlmenn með samkynja langanir, sem séu sérstaklega miðlæggar í verkum Elíasar, þótt engin þessara sögupersóna „komi út“ eða gangist við sjálfsmynd sem sam- eða tvíkynhneigður einstaklingur. Í sömu grein segir Ásta að Elías og Halldór leitist ekki eftir að lýsa samkynhneigðri sjálfsmynd sem stöðugri eða fastmótaðri heldur leggi þeir fremur áherslu á krísu og hið misheppnaða sem hún setur í samhengi við kenningu Heather Love um fagurfræði hins misheppnaða (e. *aesthetics of failure*).²² Það minnir á leiðarstefið sem verður sífellt meira áberandi í verkum Steins frá hans fyrstu ljóðum og fram að „Tím- anum og vatninu“: tilvartakreppa einstaklings sem ekki sér tilgang með lífi sínu. Greining Ástu á verkum þessara samtímamanna Steins er einkar athyglisverð í samhengi við tíðaranda Reykjavíkur sem fóstaraði þessa þrjá höfundu og hinn vaxandi módernisma í bæði bókmennta- og samfélagslegu tilliti. Eins og hún ræðir ríkir nefnilega nánast algjör þögn í íslenskum fjölmiðlum allt fram á sjötta áratuginn um möguleikann á að í röðum Íslendinga gætu verið samkynhneigðir einstaklingar.²³ Áður hafði hún fjallað nánar um bæði þá þögn og orðræðu þess áratugar um „illa kynvillinga“ og listamenn.

Sem dæmi um breytinguna sem varð um þetta leyti nefnir Ásta umfjöllun íslenskra blaða og tímarita. Þegar slegin eru inn orðin „kynvilla“, „sódómítí“ og

²¹ Heather Love, „Introduction. Modernism at Night“, *PMLA* 124/maí 2009, bls. 744–748, hér bls. 745.

²² Ásta Kristín Benediktsdóttir, „The Spirit of Contemporary Life. Icelandic Queer Modernism“, *Re-Reading the Age of Innovation Victorians, Moderns, and Literary Newness, 1830–1950*, ritstjóri Louise Kane, New York: Routledge, bls. 217–231, hér bls. 226 og 229. Doi:10.4324/9781003191629-19.

²³ Sama heimild, bls. 218. Í greininni segir Ásta jafnframt að aðrar heimildir en fjölmiðlar séu einnig af skornum skammti.

„hómósexúalisti“ og afleiddar orðmyndir á vefnum *Tímarit.is* eru niðurstöðurnar um fjórum sinnum fleiri á sjötta áratugnum (samtals rúmlega 200) en á þeim fjórða og fimmta (um 60 á hvorum áratug).²⁴ Athugun Ástu leiddi einnig í ljós að á sjötta áratugnum rennur fordæmandi og harkaleg orðræða um samkynhneigð stundum saman við svipaða umræðu um listamenn, aðallega í skrifum *Mánudagsblaðsins* en þó einnig í *Alþýðublaðinu*,²⁵ og átti þetta ekki síst við um þá listamenn sem sóttu kaffihúsið Adlon sem þekkt varð undir nafninu Ellefu eða Laugavegur 11, enda starfrækt í því húsi á árunum 1950–1960. Sé horft til þess hve ólík blöðin tvö voru (gamalgróið málagn Alþýðuflokksins og hins vegar vikublað í æsifrættastíl) kveður Ásta það renna stöðum undir að sú orðræða um kynvillu sem í þeim birtist hafi ekki verið bundin við afmarkaðan hóp „eða einstaklinga heldur átt sér breiðari undirstöður og endurspeglí í það minnsta að einhverju leyti hugarheim íslensks almenninga á þeim tíma.“²⁶ Þetta haldist í hendur við aukinn sýnileika karlmannna sem hneigðust til annarra karla í Reykjavík þessa tíma – og um leið varð erfitt fyrir bæði almenning og blaðamenn að líta alfarið framhjá eða afneita að samkynhneigð myndist meðal Íslendinga. Hafi Steinn haft samkynja langanir hefur þagnarhjúpurinn sem umlukti slík mál á þessum tíma væntanlega valdið því að hann gat eða vildi ekki tjá þær opinberlega.

Kaffihúsið Ellefu varð fljótlega vinsælt hjá bandarískum hermönnum, sem mögulega var vegna ameríska stílsins sem hann var hannaður í. Þar varð Elías Mar einn af fastagestum staðarins eftir að hafa byrjað að sækja hann vegna áhuga á að verða málkunnugur hermönnum.²⁷ Ákveðinn hópur skálda og annarra listamanna fylgdi Elíasi yfir á Ellefu frá öðrum kaffihúsum borgarinnar, en ekki eru tiltækar heimildir um að Steinn hafi sótt staðinn að ráði, enda af eldri kynslóð.²⁸ En samverustundum Steins með Elíasi Mar hafði fjölgað á tímum síðari heimsstyrjaldar og að henni lokinni, sé horft til heimilda sem tiltækar eru. Ekkert í þeim bendir til þess að Steinn hafi lifað einhvers konar tvöföldu lífi, en þær geyma þó athyglisverðan vitnisburð í ljósi umfjöllunarefnis þessarar greinar. Í dagbók Elíasar, sem hafði titillinn *Skálda* og er skrifuð 1944–1945, kemur fram að Steinn er í skáldahópnum sem Elías umgengst í Reykjavík ásamt Kristmanni

²⁴ Ásta Kristín Benediktsdóttir, „;Sjoppa ein við Laugaveginna [...] hefur fengið orð á sig sem stefnumótsstaður kynvillinga“. Orðræða um illa kynvillinga og listamenn á sjötta áratug 20. aldar“, *Svo veistu að þú varst ekki hér. Hinsegin sagnfræði og hinsegin saga á Íslandi*, ritstjórar Íris Ellenberger, Ásta Kristín Benediktsdóttir og Hafðís Erla Hafsteinsdóttir, Reykjavík: Sögufélag 2017, bls. 147–183, hér bls. 148 og 150–151.

²⁵ Sama heimild; umfjöllun um „listakynvillinginn“ er sérstaklega á bls. 148–150 og 174–180.

²⁶ Sama heimild, bls. 150.

²⁷ Sama heimild, bls. 153–155.

²⁸ Sjá sama stað.

Guðmundssyni, Jóhannesi úr Kötlum, Hannesi Sigfússyni, Jóni úr Vör, Ásgeiri Magnússyni, Kristjáni Davíðssyni og fleirum.²⁹ Í minnisbókum Elíasar, sem hann hélt áratugum saman, kemur fram hið sama. Árið 1944 skrifar hann mikið um skáld og rithöfunda sem hann kynnist og hangir með og í júlí segist hann tala lengi við Stein Steinarrs um vegavinnu og fleira.³⁰ Um haustið kemur fram að hann verji mörgum stundum með Steini, Hannesi Sigfússyni og Jóni úr Vör. Árið eftir fer Elías til Kaupmannahafnar og í nóvember 1945 segir hann að Steinn sé kominn til borgarinnar og þeir hafi farið á veitingahús.³¹ Í ævisögu Gylfa Gröndal kemur fram að þeir séu komnir til Stokkhólms þetta sama haust og fara í bíó ásamt þriðja manni, Gils Guðmundssyni að nafni.³² Sýnt þykir að á milli Steins og Elíasar hafði að minnsta kosti myndast kunningskapur, hvað þá sé lítið til athyglisverðrar setningar sem sá síðarnefndi ritaði í minnisbók sína í mars 1948: „Tala lengi við Stein Steinarr um hómósexúalitet Þórðar Sigtryggssonar.“³³ Umræddur Þórður var einn af þeim fáu mönnum á Íslandi sem voru opinberlega samkynhneigðir á fyrri hluta aldarinnar, litríkur persónuleiki og einn þeirra sem dvaldi löngum stundum í Unuhúsi.³⁴

Í einkaskjölum Steins Steinarrs, sem telja um tuttugu öskjur á handritadeild Landsbókasafns og eina öskju á Þjóðskjalasafni Íslands, eru fyrst og síðast frumdrög að stökum ljóðum, handrit að ljóðabókum og svo nokkrir stuttir prósar eða smásögur. Undantekningar eru aðallega þrjár; í fyrsta lagi afmælisvísa til Steins (ódagsett) frá Sigríði Einarsdóttur frá Munaðarnesi þar sem hún meðal annars líkir Steini við piparjónku sem karlar vilja aldrei bjóða upp í dans.³⁵ Í öðru lagi er í einni öskjunni á Landsbókasafni handrit að tveimur útgefnum ljóðabókum Jóns úr Vör.³⁶ Þriðja undantekningin sem vert er að nefna eru tvö ljóð, vélrituð og merkt

²⁹ Einkaskjalasafn Elíasar Marar: *Lbs*, 13 NF, CA - Dagbækur og gestabækur, askja 5.

³⁰ Skrifin eru dagsett 18. júlí og 10. september 1944 í *Lbs*, 13 NF, CB - Minnisbækur, askja 1.

³¹ *Lbs*, 13 NF, CB - Minnisbækur, askja 5.

³² Gylfi Gröndal, *Steinn Steinarr. Leit að ævi skálds, seinna bindi*, bls. 46–48.

³³ *Lbs*, 13 NF, CB - Minnisbækur, askja 1, dags. 29. mars 1948.

³⁴ Endurminningar Þórðar komu út á bók fyrir rúmum tíu árum, en handritið hafði legið óhreyft í nokkra áratugi, að sögn vegna bersögla lýsinga á bólförum höfundar með karlmönnum. Titill bókarinnar er *Mennt er máttur. Tilraunir með dramb og hroka. Kaflar úr endurminningum [vélritað hefur Elías Mar]*, Reykjavík: Omdúrman, 2011. Einnig má nefna grein eftir Svavar Steinar Guðmundsson þar sem hann ber saman Þórð og Tómas Jónsson í samnefndri skáldsögu Guðbergs Bergssonar, sjá „Bræðrabylta. Af karlfauskunum Þórði Sigtryggssyni og Tómasi Jónssyni“, *Ritið* 2/2023, bls. 107–125.

³⁵ Mögulegt væri að túlka þessa kvengvingu á hinsegin máta en vegna þess að ævisöguleg atriði eða kynhneigð Steins eru ekki í brennidepli greinarinnar læt ég slíka túlkun liggja á milli hluta.

³⁶ Handritin tvö eru í öskju sem ekki hefur safnmark fyrir utan dagsetninguna 12. 06. 2014

Eliasi Mar (ódagsett), sem komu ekki út á bók fyrr en árið 2011. Saman hafa þau í skjalasafninu einfaldlega yfirskriftina „Tvö ljóð“.³⁷ Hið lengra er svohljóðandi:

Ennþá
aðeins reykur af réttum,
hið gamla inntak þjáningarsögu
í nútíma,
litauðugt töfraklæði
sífelld annars manns
    en þín,
og draumurinn
    um ævintýrið,
    um lampann,
    um útlandið,
    um framtíðina,
    hvar er hann?

Hið ljósa man
enn
aðeins í bók,
stöðugt
hin fagra þérbannaða hljómlist
í miklum fjarska,
allt
áframhaldandi í fjarska

Styttra ljóðið er svona:

Einn,
mjög einn,
algjörlega einn,
þó svo margt fólk
allt í kring,
þó svo mikið fólk
fast í kring.

Líklega áframhaldandi einn.

---

og *Steinn Steinarr - Handrit 1*.

³⁷ Sama stað.

Þegar síðarnefnda ljóðið birtist á bók, sextíu og þremur árum eftir að það var ort (í sviga aftan við ljóðin í bókinni stendur janúar og febrúar '48), hafði orðið „Líklega“ í síðustu ljóðlínu verið strikað út.³⁸ Það helgast væntanlega af annað hvort fagurfræðilegu eða inntakslegu endurmati Elíasar á því hvernig síðasta línan hljómar, nema hvort tveggja sé um að ræða, að ónefndum þeim möguleika að útgefandinn gæti hafa strikað orðið út. Hvað varðar handrit ljóðabókanna tveggja eftir Jón úr Vör má leiða líkur að því að Steinn hafi fengið þau frá kollgega sínum í skáldastétt til lokayfirlstrar fyrir prentun. En athyglisvert er að velta fyrir sér hvernig standi á því, fyrir utan eina gamanvísu fyrrnefndrar Sigríðar Einarsdóttur, að einu ljóðadög annars skálds en Steins skuli vera þessi tvö úr penna Elíasar Marar. Af þeirri staðreynd er hægt að draga þá ályktun að þeim hafi verið vel til vina – eða að minnsta kosti að kveðskapur Elíasar hafi skipt Stein máli, hvort sem það var vegna innihalds þessara tveggja ljóða eða aðdraganda þess að Elías lét vini sínum þau í té.

Hvað ljóð Elíasar varðar er unnt að færa sterk rök fyrir því að hinseginleiki leiki um línurnar í fyrri hluta lengra ljóðsins, ef við gefum okkur að ljóðmælandi sé karlkyns líkt og skáldið: „inntak þjáningarsögu“ / [...] „litauðugt töfraklæði / sífellt annars manns / en þín.“ Þarna er ef til vill dæmi um *utangarðsglamúrinn* sem Heather Love nefnir. Og nefndur er draumur sem ekki er sjáanlegur – falinn – um „ævintýrið“, „útlandið“ og „fram tíðina“. Túlkun á seinni hluta ljóðsins leiðir þó ekki til skýrs hinseginleika ef við höldum áfram að gefa okkur að ljóðmælandi sé karlkyns. Þar er komin kona sem er ljós yfirlitum, og styður orðavalið að ljóðið sé sannarlega ort að minnsta kosti eftir 1944 því annar hluti *Íslandsklukkunnar* eftir Halldór Laxness hafði titilinn *Hið ljósa man* þegar hann kom út það ár. En ef ljóðmælandi er kvenkyns, sem ekki er nokkur leið að fá úr skorið, horfir dæmið öðruvísi við. *Ef*-in eru ófá í ljóðheiminum, hvað þá í ljóði höfundar sem kenna má kinnroðalaust við hinsegin móðernisma.³⁹ Og þess þá heldur þegar „hin fagra

³⁸ Ljóðin birtust sem sagt fyrst á prenti svo vitað sé í *Elíasarbók. Sögur og ljóð. Elías Mar, Þorsteinn Antonsson tók saman*, Reykjavík: Salka, 2011, bls. 186 og 187. Þorsteinn gaf bókina út fjórum árum eftir að Elías lést svo skáldið hafði ekkert beinlínis með útgáfuna að gera. Hins vegar byggir Þorsteinn væntanlega á handriti Elíasar að þessu ljóði sem hefur verið í hans eigin förum.

³⁹ Í þessu samhengi er rétt að minnast á grein Guðmundar Andra Thorssonar þar sem hann veltir meðal annars fyrir sér hvort ljóðið „Þjóðvísa“ eftir Tómas Guðmundsson sé hugsanlega tilraun skáldsins til að fjalla um ástir sem ekki mátti færa í orð þegar ljóðlínurnar fóru á blað: ástir karla. Guðmundur Andri kemst ekki að neinni niðurstöðu, enda er greinin einungis síðulöng hugleiðing í menningarkálfi dagblaðs, og borgarskáldið Tómas ekki einu sinni einn um sviðið. Brot úr kveðskap Davíðs Stefánssonar frá Fagraskógi fær líka pláss sem og Jóns Thoroddsens, aðallega ljóð hans „Vita nuova“. Greinin hefst annars á þessum eftirtektarverðu orðum: „Ljóð er lífvera sem einhver hefur

þérbannaða hljómlist“ ómar í fjarska – eins og „allt“ – og í fjarska sem engan endi mun taka. Þögn ríkir hér um ýmislegt: hvers kyns hljómlist þetta er, hvers vegna hún er „þérbönnuð“, hvers vegna „fjarskinn“ er áframhaldandi ...

Einsemdin í styttra ljóðinu kveikir í hugskotum þessa lesanda mynd af mann-
eskju í (stór)borg, enda minnst á margmenni þrátt fyrir einsemdina. Eða *ef* til vill myndast og gerjast sú einsemd *vegna* margmennisins því það hlutskipti að vera jaðarsettur, utangarðs í samfélagi, er enn áþreifanlegra eftir því sem samfélagið sem um ræðir er fjölmennara. Elías var á jaðrinum, eins og margir þeirra sem fylgdu honum yfir á barinn Ellefu á sjötta áratugnum. Orðalagið „mikið fólk / fast í kring“ er síðan afar athyglisvert því það er málfraðilega rangt að tala um *mikið af* einhverju nema svo gott sem ógerningur sé að telja það, til dæmis salt, mjöl, sykur og hveíti. Aðalstarf Elíasar síðar á ævinni var prófarkalestur og í því ljósi, auk þess sem orðalagið er enn á þennan veg nokkrum áratugum eftir að fyrri/fyrsta útgáfa ljóðsins komst í eigu Steins, er engum vafa undirorpið að þarna er ekki um fljótfærni að ræða. Af þessu má álykta að Elías sé hér að vísa til valdaformgerðar, fólksins í samfélaginu sem fari með völdin, óformleg ekki síður en formleg. Félagfræðingurinn Henning Bech segir að þegar „hið illa“, sem var eitt hlutverk hins samkynhneigða (karl)manns í vestrænum samfélögum á níjtjándu og tuttugustu öld, ógnar *normum*, *gildismati*, *stofnunum* og *valdaformgerðum hópsins* vakni gjarnan sterk viðbrögð, eins og Ásta Kristín Benediktsdóttir ræðir í fyrrnefndri grein sinni. Það sé ekki síst „vegna þess að þar er að verki virkni sem grefur undan samfélagslegum stöðugleika og skipulagi. Hið illa er vald, eða hugmynd sem býr yfir valdi, og það öðlast þetta vald í gegnum ýmiss konar tengsl fólks og hugmynda innan samfélags og menningar.“⁴⁰

Nú þegar stiklað hefur verið á stóru um bakgrunn Steins, það umhverfi fá-
tæktar sem hann er sprottinn upp úr og það samfélag manna, viðhorfa og and-
rúmslofts sem hann verður hluti af í Reykjavík, er tímabært að þysja inn og
gaumgæfa betur það sem kom úr penna skáldsins á hans annars skamma skálda-
ferli.

---

ofið úr orðum, hugsunum, kenndum, þrám, minningum, órum og sögum. Það kemur úr fylgsnum skáldsins en við vitum ekki hvernig það rataði þangað inn og hvernig það breyttist í hugarfylgsnunum áður en það leitaði á ný út í ljósið. Það fólk – það sárafáa fólk – sem er skáld hefur til að bera eiginleika sem kalla mætti sagnaranda eða ófreskigáfu, það sér þá huldu vættir sem búa innra með samferðafólkinu. Það skynjar með öðrum orðum kenndir annarra, gerir að sínum og færir í orð.“ Guðmundur Andri Thorsson, „Orðlausir draumar“, *Lesbók Morgunblaðsins*, 17. apríl 2004, bls. 6.

⁴⁰ Sjá Ásta Kristín Benediktsdóttir, „Sjoppa ein við Laugaveginn[...]“⁴⁰, bls. 160–161 og 171–172.

3. *Stéttabaráttuskáld á 4. áratugnum – en einungis það?*

Fyrsta ljóðabók Steins Steinarrs, *Rauður loginn brann*, kom út árið 1934 þegar hann var tuttugu og sex ára gamall en árin á undan höfðu nokkur ljóð eftir hann birst í tímaritum. Í bókinni eru mörg ljóð sem fylgja hefðinni hvað varðar bragreglur líkt og rím, ljóðstafi og erindaskipan. En teikn um það sem koma skyldi af meiri þrótti síðar, módernismann sem mörgum fannst kaótískt hvað varðar form og oft einnig innihald – og jafnvel til marks um slæga skáldagáfu þeirra sem ortu á þann hátt – voru þó víða á síðum bókarinnar. Dæmi um slíkt er fjórða ljóð bókarinnar, „Í vor“, sem hefur nánast ekkert rím og stuðlar einungis á stangli, lengd erindanna fimm mismunandi og línulengd allt frá einu orði upp í ellefu. Í fyrsta erindi segir að viðmælandinn/viðfangið, sem er kvenkyns, hafi einn vormorgun gengið ein niður malbikað stræti með mátt hins „gróandi lífs“ í augunum, vindinn hlējandi í hárinu og með rauðan silkiplút um hálsinn. Annað og þriðja erindi eru svohljóðandi:

Og ég man, að þú brostir við litlu barni,
sem beið eftir strætisvagninum.

Og mér fannst þá, sem öll fegurð og mildi lífsins
væri falin í þessu töfrandi brosi þínu.

Svo hélstu leið þinni áfram,
eitthvað,
kannske til vinnu þinnar
á fiskreitunum,
kannske hittir þú manninn,
sem þú elskar,
á einhverju götuhorni.

Ef til vill hefir þú farið að heimsækja konu,
sem býr í kjallara í vesturbænum.

Og þú varst svo ung og falleg, að ég get ekki
gleymt þér.⁴¹

Í síðustu tveimur erindunum líkir ljóðmælandi konunni við geisla sumarsólarinnar sem lifir í og ljómar í sál hans „eins og logandi blys“ þótt haustið komi með myrkrið og kuldann. Og jafnframt við boðskap „um betri og ríkari framtíð mannanna, / eða draumur sem mig hefir dreymt“. En svo koma lokalínurnar sem slökkva í voninni sem þarna bærðist:

⁴¹ SSLs 38.

Kannske hefir þú aldrei verið til,
aldrei gengið eftir rykugu strætínu,
með rauðan klút um hálsinn.
Ég veit það ekki.⁴²

Konan í kjallaranum, sem viðfang ljóðsins hefur „ef til vill“ heimsótt, vekur óneitanlega athygli í ljósi útgangspunkts þessarar greinar. En af því að ljóðið var hér tekið sem dæmi um það móðerníska form sem sjá mátti á sumum síðum bókarinnar skal ekki dvalið of lengi hjá „kjallarakonunni“. Þó er vert að nefna, þessu tengt, að oft er eins og það sé eins konar veruleiki á bak við raunveruna í ljóðum Steins. Ekki (endilega) í merkingunni handanheimur heldur meira í ætt við óvissan heim; veröld þar sem alls óvíst er hvort fólk sé til í raun, hvort það hafi gert það sem kannski hefur verið nefnt og fleira í þeim dúr.

Stigar geta líka valdið heilabrotum, líkt og sá sem sagt er frá í „Stiginn“, öðru móðernísku ljóði í *Rauður loginn brann* sem jafnframt er lokaljóð bókarinnar. Hann er „sjálsagt eins / og aðrir stigar / í öðrum húsum“ þar sem hann liggur frá kjallara og upp á efstu hæð, „svona auðmjúkur og kurteis / gagnvart öllum mönnum, / sem um hann fara“ og hefur verið í húsinu frá því það var byggt fyrir hið minnsta hálfri öld. En hann hefur alltaf verið þögull og alvarlegur...

hvort sem börn eða gamalmenni
gengu tröppur hans,
hvort sem íbúar hússins
héldu brúðkaup sitt
eða voru borin til grafar.
Svona undarlegur
er þessi stigi,
svona óskiljanlegur
í sínum einfaldleika,
eins og lífið sjálft,
eins og veruleikinn
bak við veruleikann.⁴³

Tveimur þeirra stefja sem einkenna höfundarverk Steins, þögn og „óskiljanleiki“, má sjá stað strax hér í hans fyrstu bók. Og annar veruleiki en sá sem er á yfirborðinu. Hvað viðtökur bókarinnar snertir voru þær blendnar.⁴⁴

⁴² SSLs 39.

⁴³ SSLs 71.

⁴⁴ Sjá til að mynda Kristinn E. Andrésson, „Rauður loginn brann“, *Réttur*, 4/1935, bls.

Önnur bók Steins, *Ljóð*, kom út þremur árum síðar og geymir hún talsvert fleiri ljóð sem kallast geta módernísk en finna má í *Rauður loginn brann* – með stopulli stuðlasetningu, litlu rími, erindaskipan eins breytileg og hugsast getur. Fyrsta ljóð bókarinnar er af þessum toga, sem líta má á sem klára yfirlýsingu um að áfram skuli haldið við að storka klerkum hinnar heilögu íslensku bragfræðikirkju, ljóð sem þó hefur afar kristilegt heiti (eða kannski er það raunin til að stinga fastar) – „Kvæði um Krist“. Í fyrsta erindinu er rissuð upp mynd af tveimur fátækum börnum í garði sem horfa á kvöldsol hverfa á bak við fjöllin og ljóðmælandi, sem er annar drengjanna (kynið kemur í ljós síðar í ljóðinu), líkir því við „framandi hönd“ sem „hafi hrifað frá manni / leikföng manns“ Og heldur svo áfram:

Og við,
sem eygðum ei kvöldið
í öryggi hins sólhvíta dags,
sátum hljóðir og undrandi
andspænis svörtum vegg,
sem við komumst ei yfir,
það var nóttin.
Og við sátum í garðinum,
tvö fátæk börn.
Það var þá,
er þú sagðir mér leyndarmál þitt,
hið mikla leyndarmál,
sem enginn hafði áður
haft vitneskju um.⁴⁵

Leyndarmálið reynist vera sannfæring hins drengsins um að eftir að „búið er að frelsa heiminn“ verði „allir menn svo góðir“, og sérstaklega er tekið fram að þeir verði „svo góðir við börnin“ og þá þurfi drengirnir „ekki framfar, / að hræðast myrkrið, / því þá verður aldrei nótt.“ Þarna er vissulega von, og í næstsíðustu línu er tekinn af allur vafi um að Kristur er til umfjöllunar þegar tímasetningin „fyrir tvö þúsund árum“ birtist lesanda. En þó er klifað á fátækt drengjanna í lokalinunni. Ljóðið er býsna „Steinslegt“ með þögn og leyndarmáli, svo ekki

---

115; Jakob Jóhannesson Smári, „Steinn Steinarr. Rauður loginn brann“, *Eimreiðin*, 1. hefti 1936, bls. 100–101; Halldór Laxness, „Skáldalaun Steins Steinarrs“, *Alþýðublaðið*, 3. mars 1935, bls. 3. Þess má geta að enga umfjöllun hef ég fundið sem víkur ekki að þeirri pólitísku afstöðu sem víða sést á síðum bókarinnar.

⁴⁵ SSLs 75.

sé talað um íróníuna: að brátt verði allir menn svo góðir. Sannarlega var það ekki lífssýn Steins og svo órafjarri þeirri heimsmynd sem blasti við honum og samtíðarfolki hans árið 1937 þegar fasisminn er við það að ná hámarki á meginlandi Evrópu. Steinn endar bókina, sem er sú stysta í höfundarverkinu,⁴⁶ einnig á kaldhæðnislegu og módernísku ljóði, „Dimmur hlátur“ (sem klifar á talmáls-orðinu og enskuslettunni *hæ*) þannig að upphafstónninn og lokatónninn kallast á og ramma inn verkið. Bókartitillinn *Ljóð* er líka áhugaverður, svo ótrúlega ólíkur og á öndverðum meði við fyrstu bókina sem hann er í látleysi sínu. En hann er yfirlýsing til fyrrnefndra klerka: *Ljóð eru líka svona*.⁴⁷

Utan landsteinanna, sérstaklega á Vesturlöndum en þó einnig víðar, höfðu róttæk pólitísk öfl – kommúnismi og fasismi – verið að sækja fram á árunum áður en Steinn sendir frá sér sín fyrstu verk. Michael Tratner hefur skoðað hvernig þessar stjórnmalastefnur rísa upp í samhengi við þá strauma og stefnur sem leika um bókmenntaheiminn í Evrópu, einkum enskumælandi löndum, og Bandaríkjunum á sama tíma. Við lok fyrri heimsstyrjaldar árið 1918 var heimurinn og sýn manna á hann býsna breytt. Tratner segir óhjákvæmilegt annað en að í listum og menningu sæi stað tilfinningarinnar um heimsósómalega breytingu sem lægi í loftinu í Englandi og Ameríku. Og módernisminn hafi sannarlega boðið upp á fjöldann allan af „heimsendalegum ímyndum“.⁴⁸ Í tímamótaljóðabálki T.S. Eliots, *Eyðilandinu*, hafi sem dæmi hinar óljósu ímyndir af allsherjar þurkki, sem engum vörnum væri við komið, boðað að eitthvað stórt væri yfirvofandi í heiminum. Eliot hafi síðan vissulega vísað beint eða óbeint til pólitískra atburða eins og rússnesku byltingarinnar, og samkvæmt Tratner er sömu sögu að segja um tiltekin ljóð skálda á borð við W.B. Yeats sem gerði írsku sjálfstæðishreyfinguna að yrkisefni, Ezra Pound mærir Mussolini og fasismann á Ítalíu í *The Cantos*,

⁴⁶ Bókin *Tindátarnir* inniheldur ljóð eftir Stein við myndir Nínu Tryggvadóttur. Hún kom út 1943 en vegna þess hve augljóst viðbragð þessi afar stutta bók er við heimsstyrjöldinni sem þá er í hámarki er hún ekki lögð til grundvallar umfjölluninni í þessari grein. Kvæðabálkurinn er raunar það stuttur að nokkur kvæði Steins í hinum bókum hans eru talsvert lengri.

⁴⁷ Daisy Neijmann vekur máls á þessu, og speglar við afsökunarkenndan titil og formála Jóns Thoroddsen prósaljóðarbókar sinnar, *Flugna*, í *A History of Icelandic Literature*, ritstjóri Daisy Neijmann, Lincoln: University of Nebraska Press [í samstarfi við The American-Scandinavian Foundation], 2006, bls. 401.

⁴⁸ Michael Tratner, „Politics and Modernist Poetry“, *A History of Modernist Poetry*, ritstjórar Alex Davis og Lee M. Jenkins, New York: Cambridge University Press, 2015, bls. 68–80, hér bls. 68–69. Í frumtexta er þetta svona: „The sense of apocalyptic change about to occur within England and America could not help to be reflected in the arts, and modernism certainly produced numerous apolyptical images.“ Allar þýddar tilvitnanir úr heimildum eru greinarhöfundar nema annað sé tekið fram.

Louis Zukofsky notar heilu setningarnar frá Karli Marx í ljóði sínu „A“ og Mina Loy skrifar femínískt manifestó. En að leita uppi sértækar pólitískar skírskotanir af þessu tagi í öllum textum móðernískra ljóðskálda er að mati Tratners ekki verjandi hvað viðkemur hve langt sé seilst í að túlka heilu ljóðin úr þeirra ranni með hliðsjón af pólitískum tilgangi.⁴⁹

Vísað var til fyrsta kvæðis fyrstu bókar Steins Steinarrs, „Öreiga-æsku“, í inngangsorðum þessarar greinar. Ekki verður varist þeirri hugsun að með því kvæði og nokkrum öðrum af svipuðum toga hafi Steinn verið nánast brennimerktur fulltrúi þeirra sem minnst höfðu á milli handanna, og um leið lesinn fyrst og síðast sem eins konar málþípa sósíalista á Íslandi. Árinu áður en kvæðið birtist er hann handtekinn fyrir að fjarlægja pólitískan fána á einkalöð og ekki varð slíkur aktívismi til þess að slá á þann leshátt sem Steinn virðist hafa undirgengist alla tíð. Lesháttur sem óneitanlega er frekur til plássins, mætti jafnvel líkja honum við dimmrauða þoku sem legið hefur yfir höfundarverki Steins frá því hann kvaddi sér fyrst hljóðs og birgt lesendum sýn á aðra athyglisverða þætti ljóðanna. Ef til vill er suð nærtækari viðlíking en þoka; suð sem yfirgnæfir það sem leynist í þögninni.

4. Þögnin og leyndin

4.1 Óþægð framan af

Fræðimenn, sem hafa skostað hinseginleika í ýmsum textum, hafa í gegnum tíðina mikið skrifað um þagnir og leyndarmál, hvort sem er innan bókmennta, heimspeki, stjórnmála, kvikmynda eða annarra sviða samfélagsins. Noreen Giffney er ein þessara fræðimanna og segir hún hinsegin fræðin taka afar alvarlega vægi orða, en um leið þagnirnar og ókláruðu hugsanirnar því „að greina hið leynda innihald verður jafn mikilvægt verkefni og að skilja það sem sagt er berum orðum.“ Á sama stað segir hún að það viðhorf að stundum sé ekki hægt að útskýra hlutina – og að það sé allt í lagi – sé undirliggjandi og gegnsýri fræðasviðið.⁵⁰

Svipuð eða sömu orð hafa verið látin falla um móðernismann í bókmenntum. Steinn Steinarr er nokkuð kyrfilega bundinn á bás móðernismans í íslenskri

⁴⁹ Sama heimild, bls. 70–71.

⁵⁰ Á frummálinu hljómar textinn á þessa leið: „Unpicking the latent content becomes as important a task as understanding that which is stated directly [...] There is an underlying belief permeating the field that sometimes things cannot be explained and that is okay.“ Sjá Noreen Giffney, „Introduction. The ‘q’ Word“, *The Ashgate Research Companion to Queer Theory*, ritstjórar Noreen Giffney og Michael O’Rourke, Farnham: Ashgate Publishing Ltd., 2009, bls. 1–13, hér bls. 7–8.

bókmenntasögu.⁵¹ Ekki er ólíklegt að nafn hans kæmi einna fyrst upp í huga þeirra sem komnir eru yfir miðjan aldur, væru viðkomandi beðin um að nefna íslenskt móðernískt ljóðskáld. Ef næsta spurning væri hvert umfjöllunarefnið sé í mörgum ljóða Steins gæti þögn aftur á móti mætt spyrjandanum. Ljóð skáldsins hafa enda gjarnan þótt torskilin og á það einkum við um þau sem Steinn sendi frá sér þegar á leið hans annars frekar stutta skáldaferil. Eitt af leiðarstefjum í höfundarverki hans er leyndarhyggja; vonir, vonbrigði, draumar og angist eru iðulega gefin í skyn – en sjaldan eða aldrei tjáð berum orðum. Og þögn ríkir einatt um hvað hefur gengið á og hvað ljóðmælandinn vill í raun og veru; hvernig honum líður og hver gæti verið rót þessarar angistar og leyndar.

Ljóðið „Ekkert“ úr bók Steins frá 1937, *Ljóðum*, er eitt af fjölmörgum dæmum sem hægt er að taka. Þar segir frá gömlum manni sem situr „enn við gluggann“ og úti er niðamyrkur: „svo annarlega hljótt / Og senn er komin nótt“. Svo er nefnd minning sem maðurinn á og honum líður „máske í huga“. Maðurinn, sem ljóðmælandi ávarpar ávallt í annari persónu, finnur síðan kaldan súg fara um andlit sitt og ljóðinu lýkur svona:

Þig gripur óljós hræðsla.
 Þú horfir út í myrkrið
 og hvíslar:
 Hver ert þú?
 Og holur rómur svarar:
 Ekkert, ekkert.⁵²

Hið minnsta þrír óvissuþættir, þrjár eyður, eru í þessu stutta ljóði sem lesandi er skilinn eftir með: Hver minningin sé, lesandi fær ekki að vita með vissu hvort

⁵¹ Eysteinn Þorvaldsson segir til að mynda í bók sinni um atómskáldin svokölluðu og móðernismann að Stein megi „með sanni kallast brautryðjandi móðernismans í íslenski ljóðagerð“. Sjá *Atómskáldin. Aðdragandi og upphaf móðernisma í íslenski ljóðagerð*, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1980, bls. 14. Silja Aðalsteinsdóttir segir í fimmta bindi bókmenntasögu Máls og menningar að Steinn sé „fyrsta íslenska skáldið sem er móðernískur að lífssýn og hugsun“ og að snemma á 5. áratugnum hafi farið að birtast ljóð eftir hann sem hafi verið „ólík öllu sem menn höfðu áður séð á íslensku“. Sjá „Formbylting og móðernismi“, *Íslensk bókmenntasaga V*, ritstjóri Guðmundur Andri Thorsson, Reykjavík: Mál og menning, 2006, bls. 17–174, hér bls. 32. Þá segir Jón Yngvi Jóhannsson í áður tilvitnaðri grein að Steinn hafi orðið íslensku formbyltingarskáldunum sem fram komu á eftirstriðsárunum mikill innblástur og fyrirmynd, og að *Tíminn og vatnið* sé „eitt þeirra verka íslenskra bókmennta á 20. öld sem hafa haft margvísleg áhrif á síðari tíma, bæði í bókmenntum og öðrum listgreinum“. Sjá „Alþjóðlegar bókmenntir frá Íslandi“, *Íslenskar bókmenntir. Saga og samhengi – seinni hluti*, bls. 591.

⁵² *SSLs* 80.

minningunni skjóti upp í huga mannsins (samanber orðið „máske“) og loks hver það sé sem svari manningnum með orðunum „Ekkert, ekkert“.

Í sömu bók eru fyrstu tvö erindi ljóðsins „Atlantis“ svohljóðandi:

Svo siglum við áfram
í auðn og nótt.
Og þögn hins liðna
læðist hljótt
frá manni til manns,
eins og saltstorkinn svipur
hins sokkna lands
í auðn og nótt.

Svo rísa úr auðninni
atvik gleymd:
Einn lokkandi hlátur,
eitt léttstigið spor.
Var það hér, sem við mættumst
í mjúku grasi
einn morgun í vor?⁵³

Hvað er þetta liðna og hvað gefur þögnin í skyn um það í þriðju línu? Hvað gerðist í mjúka grasinu á liðnu vori? Hér er ýjað að liðnum ástarfundi sem sammælst var um að þaga yfir. Minning um fundinn í huga þeirra tveggja einstaklinga sem hittust lifir í þögninni, í leyndinni, líkt og hin sokkna borg. Sannleikurinn er hjúpaður þögn rétt eins og spurningin um hvort satt sé að Atlantis, hin „týnda“ eyja, hafi í raun verið til.⁵⁴ Steinn leikur sér með tungumálið, talar um frá manni til manns, sem samkvæmt málskilningi flestra merkir einhvern tiltekinn orðróm sem berst til nokkuð margra, jafnvel mjög margra, í tilteknu samfélagi. En lesandi hlýtur að spyrja sig hvernig þögn geti læðst „... hljótt / frá manni til manns“. Merkingin getur þannig bókstaflega verið frá *einum* manni til *eins* manns, þeirra tveggja sem hittust í grasinu um vorið. Ferðalag þessarar þagnar væri þá ekki lengra en úr minni hvors um sig inn í meðvitund sama manns þegar hugsuninni skýtur upp, eins og minning um stakan ástarfund hlýtur að gera. Hvað þá ef fundurinn er forboðinn miðað við viðhorf þess samfélags sem einstaklingarnir

⁵³ SSLs 95.

⁵⁴ Sagan um Atlantis, sem í heimildum er ýmist vísað til sem eyju eða borgar, er að finna í tveimur textum Platós, *Timaeus* og *Critias*.

tilheyr. Af því að Steinn var karlmaður er tilhneiging flestra lesenda að ætla ljóðmælandann af sama kyni. Og þó svo væri þá er ekkert í ljóðinu sem gefur ugglaust til kynna að viðfangið, hinn helmingurinn af „við“, sé kvenkyns – ekki nema gamaldags íhaldssöm hugsun á þá leið að einungis kvenfólk hlæi lokkandi og sé léttstúgt. Enn fremur má spyrja hvað sé Atlantís ljóðsins, hvað sé það sem er falið í sjónum, því það væri naívt að ætla skáldi á borð við Stein að hafa eingöngu í huga eyjuna goðsagnakenndu. Svarið getur verið að finna í annarri borg, Sódómu. Þeirri borg, og Gómorru einnig, var í ákveðnum skilningi sökk. Í eldhafi. Sögnin í ljóðinu minnir á þá sögu, ekki síst þegar staldrað er við hinn „saltstorkna svip“ því fólk sem leit til baka á flóttanum frá Sódómu og Gómorru breyttist í saltstólpa.

Ljóði Steins lýkur á dimmum nótum þar sem ekki virðist von um fleiri fundi af fyrrnefndum toga.

Og við horfum í sortann
ófraskum augum
eitt andartak hljótt.

Svo siglum við fram hjá.

Áfram, áfram
í auðn og nótt.⁵⁵

Þess má geta að þetta ljóð er um miðja bók, fram að því er eitt og eitt myrkt ljóð þar sem tilgangseysi er ríkjandi, og síðasti þriðjungur *Ljóða*, hvert einasta ljóð þess hluta, er svo með umrætt stef. Í síðasta ljóði bókarinnar, „Dimmur hlátur“, eru upphafs- og lokalinurnar þær sömu (að viðbættu ávarpinu „Hæ“ í byrjun) sem ramma þannig inn þemað: „Ég er maðurinn, / hinn eilífi maður / án takmarks og tilgangs.“⁵⁶

Í *Rauður loginn brann* er gott dæmi ljóðið „Sýnir“ þar sem er ekki eingöngu þögn og óræð leynd heldur einnig draumar sem hverfa. Og sálin, fyrirbæri sem iðulega ber á góma í skáldskaparheimi Steins, er lykilorð í ljóðinu. Í fyrsta erindi segir að sýnir og draumar frá horfnum heimi hópist að sál ljóðmælanda sem kveðst hlusta hljóður á húmsins dularmál. Í því næsta er hann orðinn helmingur af óskilgreindu „við“ á bak við tímans dökka djúp, nema það sé æskan „sem ól minn kjark og þrótt“. Í lokaerindinu endurtekur sá sem mælir að hann hlusti á

⁵⁵ *SSLs* 95.

⁵⁶ *SSLs* 110 og 112.

dulrænt mál rökkursins og lýkur svo frásögn sinni á að segjast vera „dæmdur í útleð, uns ævin þver / og eilífðin fær mína sál“.⁵⁷ Ljóðmælandinn er utan við heiminn sem hann var hluti af í æsku, hann er kominn í útleð, á jaðarinn. Hann hefur gert eitthvað af sér; ástarfundurinn er forboðinn rétt eins og í „Atlantis“.

Á svipaðan hátt er hægt að lýsa kjarna mun fleiri ljóða Steins, svo sem „Yfir djúpin dagur skín“ í *Rauður loginn brann*. Þar kemur „myrkrið kalda“ yfir undir lokin sem verður til þess að ljóðmælandi vill ekki lengur halda út á Unnarlóðir, óskilgreindan stað sem hann þó áfjáður vildi fara til fram að því vegna þess að þar „breiðist ljóssins bjarta lín / um bláa öldufalda“. Og ekki síður vegna þess sem segir í miðjuerindinu:

Þar sem aldrei dagur dvín,
dauðanum engir gjalda.
Þar er ástin þæg og fín,
þrautum engir valda.
Við skulum út á Unnarlóðir halda.⁵⁸

Ef til er *þæg* ást, hvað er þá *óþæg* ást? Er það ef til vill ást sem á eitthvað sammerkt með þeirri ósegjanlegu ást sem Geir Svansson hafði orð á í ítarlegri grein sinni um hinsegin bókmenntir og fræði fyrir aldarfjórðungi?⁵⁹ Hér verður þeirri spurningu svarað játandi – að hin óþæga ást ljóðsins sé hinsegin ást. Og ekki er um einungis eina tegund ástar, með „merkimiðanum“ hinsegin ást, að ræða í fræðunum sem hér er byggt á heldur ást sem fellur ekki að norminu. Og það getur verið margt: Samkynja ástir eða annars konar forboðnar ástir. Ekki verður tekin afstaða til þess, eða hvað það sé sem geri ást forboðna í ljóðum Steins, né hvað geri ljóðmælandur hans jaðarfólk. Rétt eins og fræðimenn eru ekki á einu máli um hvort rétt sé að tala um einvörðungu eina tegund hinsegin kenninga eða margar slíkar, raddir sem stundum tengjast en stundum miðla aðgreinandi sjónarhornum, eins og Noreen Giffney kemur inn á í áðurnefndri grein sinni.⁶⁰ Bæði „Sýnir“ og „Yfir djúpin dagur skín“ eru allskýr dæmi um það hvernig Steinn yrkir um hinsegin ást. Í fyrrnefnda ljóðinu má ennfremur nefna að erindi tvö og fjögur (af fimm) eru svohljóðandi:

⁵⁷ SSLs 55.

⁵⁸ SSLs 54.

⁵⁹ Sjá Geir Svansson, „Ósegjanleg ást. Hinsegin sögur og hinsegin fræði í íslensku samhengi“, *Skírnir* haust/1998, bls. 476–527.

⁶⁰ Noreen Giffney, „Introduction: The ‘q’ Word“, bls. 2–3.

Mér birtist aftur æskan,
 sem ól minn kjark og þrótt.
 Á bak við tímans dökka djúp
 dveljum við saman í nótt.
 [...]

 – Trú sem er týnd og grafin
 í tímans Stórasjó.
 Draumar, sem hurfu út í veður og vind,
 vonin, sem fæddist og dó.⁶¹

Eins og sést innihalda bæði ljóðin líka sjó, líkt og í „Atlantis“ hér að framan. Steinn notar þannig hafið sem eins konar hinsegin rými.

Kíkjum nú upp á land, og fetum okkur eftir fjörusandinum.

4.2 Að skynja spor í sandi

Þriðja bók Steins, *Spor í sandi* (1940), er einkennilega fjölbreytt ljóðabók. Yfir henni vomir að hluta til sú dimma sem allt höfundarverk hans fer ekki varhluta af, sérstaklega síðari hluta bókar, en framan af glittir í von (þó ekki gildi það um fyrsta ljóðið, „Blóð“). Kerskni og kaldhæðni skáldsins setur sömuleiðis sitt mark á hana, ekki síst í minningarkvæðunum um Jón Kristófer „kadett í Hernum“ og hinn „misheppnaða tónsnilling“ Jón Pálsson. Það sama á við um Chaplinvísuna, hið langa „Brúðarkvæði“ og „Vísur að vestan“ þar sem ljóðmælandi ávarpar Gunnu litlu í Garði og segir hana fljótt hafa gerst fráhverfa sér. Ástina segir hann þá svo lítills virði að „enginn skyldi ærast, / þótt ástinn kunni að særast“, í öðru erindi kveðst hann muna meðal annars margar gönguferðir þeirra Gunnu um grænar grundir og í lokaerindinu kveður hann sárin ekki lengur sviða. Flækingur víða hafi nefnilega fyllt hann von, og ljóðmælandi klykkir út með: „Og þessa horfnu heima / mig hætti fljótt að dreyma. / Já, svona er gott að gleyma, / frú Guðrún Magnússon.“⁶² Þökk sé því að hann hafi gleymt öllu sviður hjartasárið sem sagt ei lengur; hér er argasta kaldhæðni á ferð því hvernig gæti ljóðmælandi rifjað upp það sem hann nefnir og tengist Guðrúnu/Gunnu ef hann væri í raun búinn að gleyma því öllu? Kvæðið lokar fyrri hluta bókarinnar, sem var ekki alveg laus við pólitík, skiljanlega, því heimsstyrjöld skall á árinu áður og verður hún Steini að yrkisefni. Upphafslínur ljóðsins „Hugleiðingar um nýja heimsstyrjöld“ gefa þó til kynna að skáldið sé meðvitað um vanmátt orðanna: „Nú þaðar

⁶¹ SSLs 55.

⁶² SSLs 132.

jörð í blóði / og barist er af móði, / og þessu litla ljóði / mun lítil áheyrn veitt.⁶³

Í síðari hluta *Spora í sandi* er meðal annars að finna ljóðið „Leyndarmál“ þar sem í lok þess verður eftir í huga lesenda hið óupplýsta leyndarmál, þrátt fyrir fyrirheit um annað. Ljóðmælandi vill losna við það úr hjarta sínu „í návist þinni“. Saman börðust þeir/þær/þau – kynin eru ekki látin uppi, einungis sagt „við“ – við óvin einn sem að sigra „eða deyja / var okkur báðum tveim á herðar lagt“. Kvæðið endar á þessum línum:

Og þér, sem eftir verður, vil ég segja:
Eitt vopn er til, eitt vopn, þó enginn þekki,
og vegna þess skal leyndarmálið sagt.

Nei, skip mitt býst á brott. Ég get það ekki.⁶⁴

Engu er líkara en siglingin sem lýst var að framan í lok „Atlantis“ haldi hér áfram, sigling sem knúin er áfram af sömu hvötum. Ýtt hafi verið úr vör á forsendum hinsegin langana, seglin séu merkt þögninni og leyndinni en vindinn má eigna fordómum samfélagsins.

Spor í sandi geymir fleiri ákaflega athyglisverð ljóð og skulu sérstaklega nefnd þau sem eru í annarri persónu. Þau eiga það sammerkt með öðrum ljóðum Steins þar sem hann velur það sjónarhorn, eða „ávarpshorn“, að orka sem eintal sálar. Það er að segja, að hann sé að ávarpa sjálfan sig. Steinn opnar bókina á ljóði („Blóð“) af þessum toga þar sem fyrstu þrjár línurnar eru: „Og blóð þitt streymir blint og þungt og mótt / á bak við starf þitt, draum þinn, hugsun þína / í dularfullri þögn. Og það er nótt“.⁶⁵ Af öðrum slíkum skulu nefnd „Orð“, „Í áfanga“, „Leiðarlok“, „Gamalt sæti“, „Vísa fiflsins“, „Lágmynd“, „Svartlist“ og „Stjörnur“. Á milli allra þessara ljóða, nema helst hins síðastnefnda, liggur einnig hinn sameiginlegi þráður myrkurs og tilgangsleysis tilvistarinnar. Í fyrsta erindi ljóðsins „Svartlist“ kemst ‘þú-ið’ eitthvert inn frá „ysi og þysi sjálfs þín vöku og drauma“. Næsta erindi er svohljóðandi:

Og þó um dyrnar dragi kaldan súg
og dulan svip þér virðist þögnin bera,
svo langt frá gleði og sorg, er þekktir þú,
þessi staður mun þér bestur vera.⁶⁶

⁶³ SSLs 124.

⁶⁴ SSLs 137.

⁶⁵ SSLs 117.

⁶⁶ SSLs 133.

Þögnin kunnuglega í ljóðheiminum Steins er hér, sömuleiðis hið dula og draumatalið. Stiginn er magnaður dans á mörkum vonar og vonbrigða, sáttar og eftirsjár, og að því leyti má segja að næsta ljóð á eftir, „Kvöldljóð“, sé eins konar systurljóð „Svartlistar“. Lesandi sem vill óyggjandi niðurstöðu fær ósk sína ekki uppfyllta í lokaerindi „Svartlistar“:

Ei frammar neitt þér flytur kulda og yl,
né flekar þín hönd til starfs og iðna.
Og veistu það, að þú ert ekki til,
og þetta, sem þú sérð, er skuggi hins liðna.⁶⁷

Silja Aðalsteinsdóttir rannsakaði existensialismann í höfundarverki Steins fyrir ríflega fjörutú árum. Hún segir hann smám saman hafa færst nær frönsku existensialistunum í orðavali, sem vel er hægt að taka undir. Að mati Silju orðar hann í nokkrum ljóðum efa sinn beinlínis með orðalagi þeirra, og tók sem dæmi síðustu tvær línur „Svartlistar“.⁶⁸

Merkilegasta ljóðsins úr bókinni *Sporum á sandi* er enn ógetið. Það heitir „Heimferð“ og inniheldur meginviðfangsefni þessa kafla, þögn og leynd, og einnig leiðarstefið í höfundarverki Steins: vonbrigðin og tilgangseleysið. Og enn fremur annarrar persónu ávarpið. Sálareintalið. Formið á því er sams konar og áður nefndu „Kvöldljóði“, þrjú fjögurra línu erindi og í hverju þeirra er endarím milli línu tvö og fjögur. Fyrsta erindið er það sem gerir ljóðið sérstakt:

Svo óralangt þú einn og hljóður gekkst
í annarlegum þysi stræta og torga,
og vildir heim til þess, sem ást þín ann
og engin jarðnesk dýrð er fær að borga.⁶⁹

Við fyrstu sýn virkar þetta eflaust sem byrjun á (hefðbundnu ef það er til) ástarljóði. Persónan 'þú' í fyrstu línu er augljóslega karlkyns; hann gekk „einn og hljóður“. En stöldrúmi við fornafið í þriðju línu: 'þess'. Ef manneskjan sem karlmaðurinn í upphafslínunni vildi fara heim til og ást hans „ann“ væri kvenkyns ætti þarna að vera fornafið 'þeirrar', beyging af ábendingarfornafninu 'sú'. (fallbeygist sú (nf.) – þá (þf.) – þeirri (þgf.) – þeirrar (ef.)). En eignarfallið í karlkyni er einmitt 'þess': (sá (nf.) – þann (þf.) – þeim (þgf.) – þess (ef.)) og er eignarfallsmyndin í hvorugkyni

⁶⁷ SSLs 134.

⁶⁸ Silja Aðalsteinsdóttir, „Þú og ég sem urðum aldrei til. Exististensialisminn í ljóðum Steins Steinar“, *Skírnið*, 1981, bls. 29–51, hér bls. 38.

⁶⁹ SSLs 136.

raunar einnig 'þess'. Sem þýðir að þetta getur vísað til einhvers hlutar, einhvers sem ekki er falt fyrir peninga— en það er engu að síður ákveðinn hinseginleiki yfir ljóðinu því ljóðmælandi segir ekki hvað það sé sem hann elskar.⁷⁰

Ritdómarar og fræðimenn sem fjallað hafa um þau ljóð Steins sem geyma hvers kyns tjáningu þrjár eða rómantískra tilfinninga gera öll ráð fyrir að ástarviðfang í ljóðum hans sé kvenkyns. Nærtækast er að líta til *Skírnis*-greinar Silju að framan, sem einnig má finna á vefnum Steinnsteinarr.is, þar sem hún segir að það ljóð Steins sem minni mest á höfuðpaura tilvistarstefnunnar að orðavali sé „Myndlaus“ úr *Ferð án fyrirheits*: „Eins og víða í seinni bókum Steins er ófullburða líf tengt hér við að ná ekki að sameinast ástvinu sinni,“ segir Silja.⁷² Engin persónugreinanleg orð, til að mynda fornöfn, eru þó í þessu stutta ljóði, en Silju til varnar skal nefnt að næstsíðasta línan er „sem rauðar varir veiti orðlaust svar“.⁷³ Eðlilegt er að lesendum verði hugsað til kvenmannsvara séu þær sagðar rauðar, og ekkert fóðrar þá hugmynd að ástarviðfang ljóðsins sé karlkyns (en tókum eftir þögguninni í orðalaginu „orðlaust svar“). Þetta er eingöngu tekið sem dæmi um þá tilhneigingu rýnenda til að beita gagnkynhneigðum lestri þegar ljóð Steins eru annars vegar, líkt og hefðin gerði ráð fyrir í íslenskri bókmenntagreiningu allt fram á síðasta áratug tuttugusta aldar. Hins vegar er einkar athyglisvert að ofar á sömu síðu í *Ferð án fyrirheits* er ljóðið „Imperium Britannicum“, sem þýðir Breska heimsveldið á latínu. Fyrsta erindið af þremur fær lesanda til að íhuga hvort úthugað sé hjá Steini að hafa svo klassískt kventákn sem rauðar varir í „Myndlaus“, einmitt á eftir þessum orðum:

Þín sekt er uppvís, afbrot mörg og stór,
og enginn kom að verja málstað þinn,
ó, græna jörð, þar Shakespeare forðum fór
til fundar við hinn leynda ástvin sinn.⁷⁴

⁷⁰ Í síðari tveimur erindum „Heimferðar“ er ekkert í orðavalinu sem varpar frekara ljósi á kyn umræddrar persónu sem maðurinn í ljóðinu er sagður vilja heimsækja. Í öðru erindi segir að átlaus veröld mannsins hafi risið yfir draum hans og þúsund andlit starað „dimm og dauð“ á angist hans. Lokaerindið er síðan svohljóðandi: „Staðnæmstu maður, myrkríð dettur á, / þótt marklaus tyllivon þitt hjarta blekki. / Þú vildir finna veginn heim til þín, / þann veg, sem ekki er til, það geturðu ekki.“ *SSLs* 136.

⁷¹ Leit mín í viðtölum og öðrum heimildum að því hvort Steinn hafi verið spurður út í þetta hefur ekki borið árangur, né virðist nokkur hafa haft orð á þessari skipan mála í „Heimferð“. Ekkert bendir heldur til þess að þetta sé handvömm af hálfu skáldsins, þvert á móti má sjá í handritum Steins að hann hugaði sérstaklega að fornöfnum, eins og komið verður inn á í óbirtri grein undirritaðs um *Tímann og vatnið*.

⁷² Sama heimild, bls. 138.

⁷³ *SSLs* 166.

⁷⁴ Sama stað.

Vangaveltur um kynhneigð Williams Shakespeares eru lífseigar og ekki þykir ástæða að tíunda hér.⁷⁵ Frásagnarhátturinn vekur aftur á móti athygli mína, að Steinn velji annarrar persónu sjónarhornið, í ljósi þess sem hér hefur verið nefnt um andblæ sálareintals í slíkum ljóðum í bókinni á undan, *Sporum á sandi*. Eintal skáldsins er einnig sú tilfinning sem sækir á mann við lestur ljóða í annarri persónu í *Ferð án fyrirheits*. Hægur leikur hefði verið fyrir skáldið að hafa „Imperium Britannicum“ í þriðju persónu og auka þannig fjarlægð við lesandann. Að öðru leyti er þetta ljóð og „Myndlaus“ þó gjörólík, bæði að formi og innihaldi, þar sem hið fyrrnefnda er nokkuð augljóst viðbragð Steins við hernámi Breta á Íslandi tveimur árum fyrir útkomu bókarinnar.

Að lesanda sé ætlað að skynja frekar en skilja er orðalag sem víða hefur heyrst hjá þeim sem hafa tjáð sig um ýmsa bókmenntatexta sem skilgreindir hafa verið sem móðernískir. Dagný Kristjánsdóttir segir í grein um skáldskap Steins að skáldið Archibald MacLeish sé sennilega ekki frægt fyrir neitt annað en fullyrðinguna „Ljóð á ekki að merkja neitt. Það á að vera.“⁷⁶ Í greininni dregur hún stuttlega saman viðtökur heimspekilegra ljóða, sem Steinn fór að senda frá sér í meiri mæli undir lok fjórða áratugarins, og Silja Aðalsteinsdóttir ræðir ítarlegar í fimmta bindi *Íslenskrar bókmenntasögu*. Ljóð Steins sem komið hafa við sögu í þessum kafla geta öll talist til þess konar ljóða. Að sögn Dagnýjar voru heimspekileg ljóð úr penna skáldsins „hreint ekki talin djúp, dulúðug eða merkileg af samtíðarmönnum hans“. Mörgum hafi þótt fjórða bók Steins, *Ferð án fyrirheits*, óttalega þunn, Magnús Ásgeirsson hafi til að mynda sagt ljóðin tjá

háspekilega tómhyggju og óbeint kemur fram að honum líkuðu gömlu ljóðin betur. Kristinn E. Andrésson segir að í þessari bók glími Steinn við heimspekileg efni en alltaf á persónulegum forsendum og því „komist hann vitanlega fyrr en varir í rökþrot.“ Bjarni frá Hofteigi varar fólk við að nota hugtök eins og heimspeki í tengslum við Stein og segir að hin svokölluðu heimspekilegu ljóð hans séu „rýr í roðinu og hafi ekkert sannleiksgildi út fyrir höfund sinn.“⁷⁷

⁷⁵ Til marks um þetta er að sérstök Wikipedia-síða fjallar um kynhneigð Shakespeares, sjá „Sexuality of William Shakespeare“, *Wikipedia*, sótt 2. apríl 2023 af https://en.wikipedia.org/wiki/Sexuality_of_William_Shakespeare.

⁷⁶ „A Poem shouldn't mean. But be.“ Steinn notaði raunar þessi orð sem einkunnarorð fyrstu útgáfu *Tímans og vatnsins*. Sjá grein Dagnýjar Kristjánsdóttur, „Og veistu það, að þú ert ekki til.“ Um hinn þunglynda léttleika Steins Steinar“, *Andvari*, 2009, bls. 119–127, hér bls. 121.

⁷⁷ Sama heimild. Umfjöllun Silju Aðalsteinsdóttur er í áðurnefndum kafla, „Formblytting

Orð á borð við þessi eru eflaust fyrst og síðast birtingarmynd hins þröngsýna viðhorfs margra þeirra sem stungu niður penna á þessum tíma til að tjá sig um hvort sem er bókmenntir, listir, pólitík eða hvaðeina sem var ofarlega á baugi hverju sinni. En kannski eru þau um leið endurómur þess sem rætt var að fram- an um hvernig Steinn átti aldrei fyllilega upp á pallborðið í lifanda lífi, hvorki á meðal menntafólks né almennings – og gildi þá einu hvort hann brýndi raust sína á pappírnum með hugmyndafræði vinstrimanna á oddinum og héldi tryggð við ströngustu bragfræðireglur, eða orti ljóð sem innblásin voru af módernískum vindum erlendar ljóðlistar sem hann komst í kynni við eða af skrifum tilvistar- spekinganna frönsku sem hann er stundum spyrstur saman við.

Að þagga niður í heimspekilega og oft leyndardómsfulla skáldinu frá Ísa- fjarðardjúpi tókst hið minnsta ekki. Orðræða þagnar og leyndar varð þó sífellt stærri hluti af ljóðheiminum Steins, sem meðal annars fól í sér breytingar í hand- riti síðustu ljóðabókar hans fyrir straumhvörfin sem *Tíminn og vatnið* voru. Sú bók var *Ferð án fyrirheits* sem, ásamt fríðlegum breytingum á handriti hennar, verður nú rýnt betur í.

4.3 „... eins og ég er“

Steinn rissaði upp skyndimynd af ástarfundi Williams Shakespeares í ljóðinu „Imperium Britannicum“ sem kom til tals hér aðeins fram. Þegar kannað er hvort eitthvert íslenskt ljóðskáld hafi orðað með beinum hætti, líkt og Steinn gerir í fyrrnefndu ljóði, ástarfund tveggja karlmanna á fyrri hluta tuttugustu aldar hnýtur maður fyrst og fremst um kvæðið „Vita nuova“ eftir Jón Thorodds- sen. Það fjallar um Oscar Wilde, írski skáldið og intellektúellinn sem rétt fyrir aldamótin 1900 sat í fangelsi í Englandi í tvö ár fyrir samkynhneigð. Kvæðið er að finna í bókinni *Flugur* sem kom út á því tímamótaári módernismans, 1922 (sama ár og *Eyðiland* Eliots og *Ulysses* eftir Joyce). Bókin hefur gjarnan verið álitin ákveðið tímamótaverk því hún geymir eingöngu þá textategund sem síðar fékk heitið prósaljóð.⁷⁸ Sjálfur kallaði Jón texta bókarinnar „flugur“ og skýrir það val á titli.

Ármann Jakobsson segir í grein um bókina að margar flugur Jóns Thorodds- sens séu ástarljóð en að þar birtist ný tegund ástar; ástin sé til að mynda ekki

---

og módernismi“, bls. 30–31.

⁷⁸ Theodóra Thoroddsen, móðir Jóns, hafði átján árum áður birt prósaljóð á prenti líkt og áður er getið. *Flugur* er aftur á móti fyrsta íslenska ljóðabókin sem inniheldur eingöngu prósaljóð. Ármann Jakobsson veltir fyrir sér í greininni sem hér er vitnað til áhrifum Theodóru á son sinn í skáldskapnum. Sjá „Efinn kemur til sögu. Nýtt líf Jóns Thoroddsen“, *Andvari*, 1998, bls. 86–100.

lengur kennd sem tengi saman tvo einstaklinga heldur framandi huliðsvera sem lífi sínu eigin lífi án mannlegrar stjórnar; einnig að ást í bókinni geti sameinað ógn, undur og hamingju; og jafnframt sé þar að finna ást sem sé „írónsk sem ekki tíðkaðist hjá skáldum sem komu fram á undan Jóni eða samtíðarmönnum hans öðrum en Þórbergi Þórðarsyni.“⁷⁹ Steinn hefur efalítið lesið *Flugur* af áhuga og lært sitthvað af forvera sínum á skáldabekk þótt ekki tæki hann hið framúr-stefnulega prósaform upp á sína arma.⁸⁰ Írónían í mörgum ljóðum Steins minnir á þau sem hafa hana til að bera í *Flugum*, og talsvert er þar af íróníu.

Ef til vill er það til marks um hvað Steinn er margræður í efnistöku að ljóð sem ekki virðast fjalla um tilfinningar tengdar ást eru þó kannski mikilvægustu og djúpskreiðustu ljóð hans sem kenna mætti við ást eða þrá. Svo sem það sem ber titilinn „Til hinna dauðu“ úr *Ferð án fyrirheits* (1942) þar sem ljóðmælandi byrjar á að ávarpa þau sem „gengu á undan mér þennan veg“. Kveðst ljóðmælandi vita að þau hafi leitað þess sama og hann – og jafnframt beðið sams konar miskunnar og hamingju. Og heldur svo áfram:

Nú vitið þið allir með vissu, hvað hefur gerst,
að það var ekki neitt, hvorki úthverfa lífsins né rétta.
Í blekkingum sjálfs síns maðurinn ferðast og ferst,
og fyrst þegar menn eru dauðir skilja þeir þetta.⁸¹

Eftir stendur spurningin: Miskunn á grundvelli hvers ætli ljóðmælandi hafi beðið um? Lesanda er boðið upp á svarið í ofangreindu erindi: hann biður um miskunn vegna blekkingar ‘sjálfs síns’? Æpandi eyða ljóðsins er hvað ‘þetta’ sé, sem hinn leitandi ríflaga þrítugi Steinn snemma á fimmta áratugnum segir að einungis íbúar handanheimsins skilji? Hljómar eins og ókláruð hugsun, ókláruð setning. Ljóðið getur verið mælt fyrir munn manneskju með hinsegin langanir en treystir sér ekki til að tjá þær við lifandi samferðafólk sitt. Í staðinn ávarpar hún þá einstaklinga sem hún telur vita að hafi upplifað sömu tilfinningar, og staðið í álíka feluleik, en eru nú látin.

Sterkar stígur Steinn til jarðar í þessum efnum framar í sömu bók, í ljóðinu „Haust í Þjórsárdal“. Ljóðmælandi kveðst þar sitja einn hjá „alfaravegi“ og „stíg-

⁷⁹ Ármann Jakobsson, „Efinn kemur til sögu. Nýtt líf Jóns Thoroddsen“, bls. 91.

⁸⁰ Jóni entist ekki aldur til að senda frá sér fleiri bækur því hann lést af slysförum tveimur árum eftir útkomu *Flugna*.

⁸¹ *SSLs* 161.

háir fákár“ þjóta fram hjá honum „án myndar og hljóðs“. Vitund þess sem mælir grefur sig á sama tíma „í myrkur og moldu / með sóttheitum unaði / svita og blóðs“. Síðustu tvö erindin af fimm eru svohljóðandi:

Og hjarta mitt sló
undir stálofnum stakki
hins sterkasta manns.

Mín leyndasta kennd
og minn dimmasti draumur
lýstu sem eldur
úr augum hans.⁸²

Ekki er farið í launkofa með kyn ljóðmælanda. Í fyrstu línu – sem þó einungis telur fjögur orð – er kynið meira að segja endurtekið: „Einn sat ég, einn.“ Ljóðið geymir því annað hvort einkenni hinseginleika eða löngun til að vera *svona* maður, sú manngerð sem hinn sterki maður er sem þarna er lýst. Svitinn, blóðið og unaðurinn styrkja þó, ef eitthvað er, fyrri túlkunina. Og þótt ljóðmælandi væri að tala um sjálfan sig í þriðju persónu í lokin þá hrindir það ekki um koll túlkunarmöguleikanum um hinsegin þrá ljóðmælanda í garð sterka mannsins. Enn síður þegar skoðað er uppkast eða prófarkir ljóðsins sem geymt er á Landsbókasafni. Þar eru skrifaðar með þessum línurnar „undir stálofnum stakki / hins sterkasta manns // Mín leyndasta kennd“ á spássíu vélritaðs eintaks ljóðsins.⁸³ Um er að ræða rithönd Steins og má lesa sitthvað út úr þeirri ákvörðun að svona merkingarbærum orðum sé skotið inn þegar ljóð bókarrinnar eru að öðru leyti nánast tilbúin til prentunar.

Ljóðinu „Bæn“ var einnig breytt í próförk áður en *Ferð án fyrirheits* fór í sitt ferðalag í hendur lesenda árið 1942. Það kyrra og knappa ljóð lítur svona út í bókinni:

Mitt hjarta svaf
í þessu dimma djúpi
draumlausum svefni.

⁸² SSLs 155.

⁸³ Lbs NF 64, askja merkt númer 1, Steinn Steinarr - Handrit 1 (dags. 12. 06. 2014).

Skynvilla sú,
 sem bindur anda og efni
 um eilífð saman,
 þekktist ei hjá mér.
 Veit mér, ó, Guð, þann mátt
 af miskunn þinni,
 að megi ég gleyma þér.⁸⁴

Í vélritaða handritinu er síðasta erindið hér að ofan handskrifað, rammi hefur verið rissaður með sama penna utan um vélritaðar þrjár línur sem voru upphaflega lokaerindið og þar við hliðina stendur *dl*, skammstöfun sem gjarnan er notuð í prófarkalestri um það sem eyða á út. Ljóðlínurnar sem Steinn henti út úr ljóði sínu á lokastigum, og hafa því aldrei komið fyrir sjónir almennings, eru svohljóðandi:

Hversvegna er ég þannig enn
 og ekki
 eins og ég er?⁸⁵

Ljóst er að hefðu þessar þrjár línur fengið að lifa, í stað trúarlega talsins í lokaerindinu, hefði ljóðið „Bæn“ fengið allt aðra merkingu. Tilvistarlegar vangaveltur, efi um sjálfan sig og hreina sjálfsblekkingu, er andrúmsloft og innihald línanna hér að ofan á meðan „trúarlega“ útgáfa lokaerindisins snertir ekki á neinu líku. Í staðinn er í þeirri gerð ákall til Guðs um að veita ljóðmælanda mátt til að gleyma himnaföðurnum, kannski vegna skammar fyrir gjörðir sínar eða hugsanir – ástæðan er óljós. Aðalatriðið er þessi umturnun í sögn og andrúmslofti. Enda hefur ljóðið hinn einfalda titil „Ljóð“ á umræddu vélriti, en pennastrik komið yfir og hinn nýi titill („Bæn“) á spássíunni.⁸⁶ Enn er ónefnt ljóðið „Sumar við sjó“ úr *Ferð án fyrirheits* þar sem í eina skiptið í öllu höfundarverki Steins segist ljóðmælandi elska konu. En í næstu línu hlær konan og segir: „Ég er ekki til“.⁸⁷ Þetta væri hægt að lesa á þann táknræna hátt að konan sé ekki til vegna þess að í raun elski ljóðmælandi engar konur.

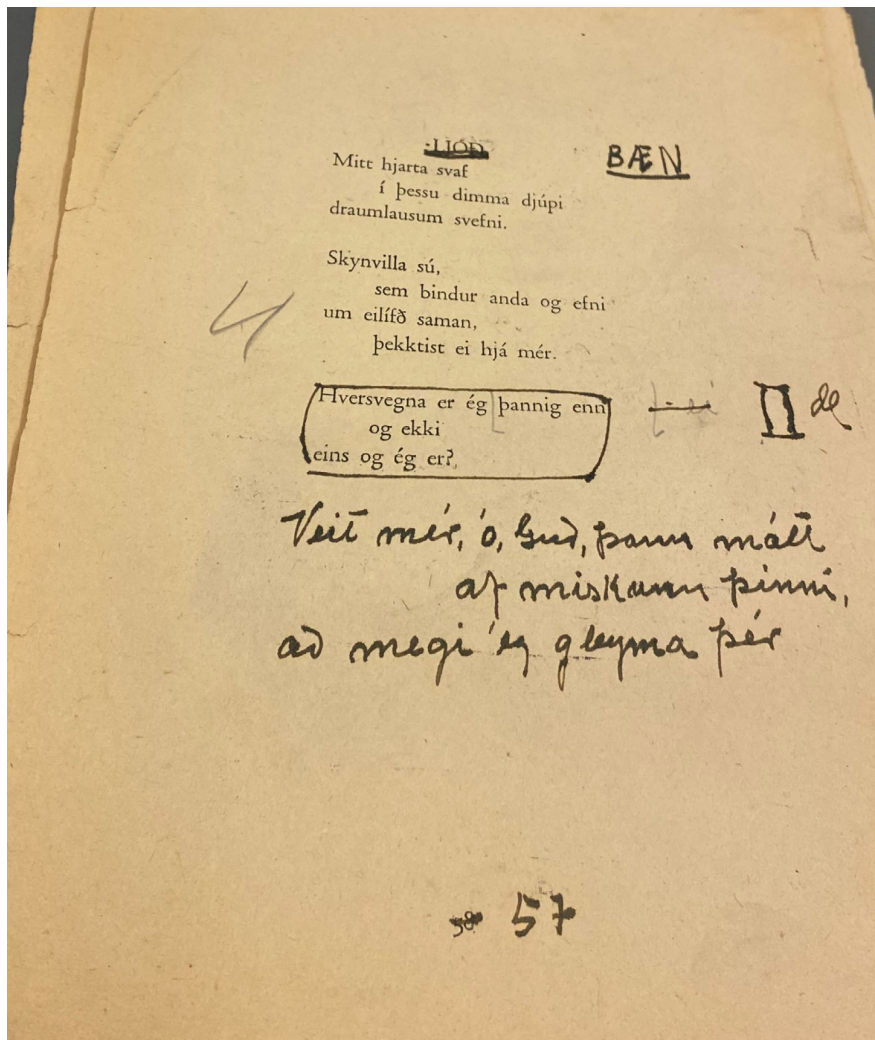
En svarið við því er hjúpað leynd líkt og svo margt fleira í ljóðheiminum Steins.

⁸⁴ *SSLs* 182.

⁸⁵ *Lbs* NF 64, askja nr 1, Steinn Steinarr - Handrit 1 (dags. 12. 06. 2014).

⁸⁶ Sama stað.

⁸⁷ *SSLs* 159.

Hér má sjá þær breytingar sem Steinn gerði á titli og lokarindi ljóðsins „Bæn“ í handriti sínu. Skjalið er í einkaskjölum skáldsins sem geymd eru á handritadeild Landsbókasafns.

5. *Draumur og dauðaást*

Eitt þeirra fjögurra ljóða Steins Steinarrs sem kom greinarhöfundu upphaflega á það spor sem hér hefur verið fetað eftir, og minnst var á inngangi greinarinnar, er eitt af hans þekktari. Þar er ekki þrá fyrir að fara, ekki ástarjátningu eða kynfalið á bak við textann, heldur er það þrungið því minni sálarangistar og tilgangsleysis lífsins sem sést svo víða í ljóðum skáldsins. Með öðrum orðum: fagurfræði hins misheppnaða, hugtak sem runnið er undan rifjum Heathers Love og kom til tals að framan í samhengi við skáldsögur Elíasar Marar og *Vefarann mikla frá Kasmír*. Ljóð Steins sem um ræðir er „Í draumi sérhvers manns“ sem hann valdi stað nánast aftast í *Ferð án fyrirheits*.⁸⁸

Í draumi sérhvers manns er fall hans falið.

Þú ferðast gegnum dimman kynjaskóg
af blekkingum sem brjóst þitt hefur alið
á bak við veruleikans köldu ró.

Þinn draumur býr þeim mikla mætti yfir
að mynda sjálfstætt líf, sem ógnar þér.
Hann vex á milli þín og þess sem lifir,
og þó er engum ljóst, hvað milli ber.

Í þessum tveimur fyrri erindum ljóðsins er eins og leiðarstef höfundarverksins kjarnist í þessar átta línur. Og verður að teljast táknrænt í samhengi umræðunnar sem hér hefur farið fram. Meginspurningin er vitaskuld hver þessi draumur sé. Ef sett eru orð eins og *kynhneigð* eða *samkynja langanir* alls staðar inn í ljóðið í stað *draumur* er hægt að færa rök fyrir því að svarið ljúkist upp; útkoman yrði að minnsta kosti forvitnileg. Sem dæmi: „Í kynhneigð sérhvers manns er fall hans falið“ og „Þín kynhneigð býr þeim mikla mætti yfir / að mynda sjálfstætt líf, sem ógnar þér“.

Tilhneiging hefur verið til að hafa pólitísk gleraugu á nefinu þegar textar módernískra skálda eru lesnir og túlkaðir, ekki síst þeirra sem lifðu á þeim tímum þegar heimsstyrjaldirnar voru háðar og á millistríðsárunum eins og rætt var. Steinn hefur ekki farið varhluta af því, skiljanlega í ljósi skrifa hans í byrjun

⁸⁸ Það myndar nánast þriggja ljóða þrileik með síðustu tveimur ljóðunum sem á eftir koma, „Tveir skuggar“ og „Undirskrift“, svo lík eru þau í efnistöfum og að formi til. Hið síðasta sker sig þó vissulega aðeins frá hinum því þar ávarpar skáldið hreinlega lesendur. Eftir barlóm um fálæti lesenda í sinn garð og meintar rætur sínar í myrkum djúpum kemur hin eftirminnilega lokalinna: „Mitt nafn er Steinn Steinarr, skáld. Ég kvaðst á við fjandann.“

ferilsins þar sem róttækni var fyrirferðamikil. En eftir umræðuna sem hér hefur farið fram má færa líkur að því að sú „pólítík“ sem skipti Stein mestu máli, sú breyting á samfélaginu og viðhorfum sem þar voru ríkjandi, hafi minna með stjórnmalastefnur og stéttir að gera en haldið hefur verið fram í umfjöllun um ljóðlist hans fram að þessu þótt auðvitað hafi sá þáttur skipað ákveðinn sess í lífssýn hans, að minnsta kosti framan af. Má þá minna á að Steinn varð afhuga sósíalisma á síðari hluta ævinnar. Allt að einu er rík ástæða til við lestur ljóða hans að hafa í huga þá dimmu og þær blekkingar sem fólki með samkynja langanir, líkt og var raunin um sumt af samferðafólki Steins, lifði í vegna almenns viðhorfs í samfélaginu.

Með ljóðunum tveimur eftir rithöfundinn Elías Mar, sem leyndust í einkaskjölum Steins á handritadeild Landsbókasafns og fjallað var um í öðrum kafla greinarinnar, er eitt ljóð eftir Stein í sama bunka. Ljóðið heitir „Ástin og dauðinn“ og hljóðar svo:

Að elska er að deyja þeim dauða,
sem duftinu heitast ann
að deyja er að elska hið auða,
sem enginn lifandi fann.

Í unglingsins ástarloga
og öldungsins feigðargrun
er sáðkorn af sama toga,
með samskonar tilætlun.

Þótt hjartað ei hamingju fyndi,
hún hlotnast því eithvert sinn,
því dauðinn er ást þín og yndi,
og ástin er dauði þinn.⁸⁹

Steinn skilur lesendur eftir með enn fleiri spurningar: Af hverju er það að elska það sama og að deyja? Hver er þessi unglingur, eða öldungurinn? Hvaða „til-

⁸⁹ Einkaskjalasafn Steins Steinarrs: [án safnmarks, dags. 12. 06. 2014] Steinn Steinarr - Handrit 1. Ljóðið birtist í sömu gerð í bókinni *Ferð án fyrirheits* (1942) nema þar eru skáletruð orðin *ást* í næstsíðustu línu og *dauði* í þeirri síðustu. Skáletrunin er aftur á móti ekki lengur til staðar í ljóðasafni Steins, sbr. *SSLs* 182.

ætlun“ hefur sáðkornið í ástarloganum? Hvers vegna er þetta ljóð í sama bunka og ljóðin tvö eftir Elías? Þess má geta að ljóðið birtist fyrst í bókinni *Ferð án fyrirheits*, á sömu opnu og „Bæn“ þar sem strikuð voru út úr upphaflegu gerðinni áður nefndar lokalinur: „Hversvegna er ég þannig enn / og ekki / eins og ég er?“

ÚTDRÁTTUR

Fræðimenn hafa nánast undantekningalaust rætt ljóðlist Steins Steinarrs (1908–1958) út frá stöðu hans sem snauðs alþýðumanns og róttækni í orðavali, einkum sem féllu og fóru á blað á fjórða áratug 20. aldar. Þessi staðreynd, auk þess sem mikilvægi Steins í að ryðja módernismanum braut í íslenskri ljóðlist, hefur líklega blindað mönnum að einhverju leyti sýn á annan leshátt skáldskapar hans eins og fjallað er um í þessari grein. En í ljóðum Steins eru á víð og dreif vonleysi, óræðar hugsanir og vangaveltur ljóðmælanda um tilgangsleysi. Hér eru þessi einkenni skoðuð fyrst og fremst út frá hinsegin fræðum. Einnig er brugðið upp svipmynd af Steini og því samfélagi sem Reykjavík er á fyrri hluta aldarinnar vegna þess að því er haldið fram í greininni að það umhverfi og tíðarandi sem hann er hluti af í höfuðstaðnum á þessum tíma hafi áhrif á ljóðlist Steins. Útgefið efni er í forgrunni þessarar rannsóknar en einnig er horft til breytinga sem Steinn gerði á handritum verka sinna.

Lykilord: hinsegin fræði, módernismi, samkynja langanir, kyn/kyngervi, þjóðfélagsstétt, Steinn Steinarr

ABSTRACT

„You travel through a dark uncanny forest of deceptions“ Queerness and same-sex desires in Steinn Steinarr’s poetry

Scholars have almost without exception discussed Steinn Steinarr’s (1908–1958) poetry from the point of view of him being a poor common man and the radicalism in his texts and speech, especially in the 1930s. This fact, in addition to Stein’s importance in paving the way for modernism in Icelandic poetry, has probably blinded people to some extent to another way of reading his poetry, as discussed in this article. But scattered around in Stein’s poems are hopelessness, unspeakable thoughts and the poet’s speculations about futility. Here, these characteristics are examined primarily from the perspective of queer studies. A portrait of Steinn and the society that Reykjavík is in the first half of the

20th century is also raised because it is claimed in the article that the environment and atmosphere of the times that he is a part of in the capital at that time has an influence on Stein's poetry. Published material by the poet is in the foreground of this research, but also the changes that Steinn made to the manuscripts of his work.

Keywords: queer studies, modernism, sam-sex desire, sex/gender, social class, Steinn Steinarr

KRISTJÁN HRAFN GUDMUNDSSON

MA í íslenskum bókmenntum

kristjanhrafn@gmail.com

